

אני אחראי, אתה תחליט: דפוס המנהיגות הרופף של מנחם בגין בימי האצ"ל

אבי שילון

הקדמה

מאז הודעתו על התפטרותו מראשות הממשלה באוגוסט 1983 מיעט מנחם בגין לצאת מביתו, כל שכן להתראיין. ביולי 1991, לרגל 60 שנים להקמת האצ"ל, חרג ממנהגו, וניאות לשוחח עם גלי צה"ל. בשיחה, שבדיעבד היתה לריאיון האחרון שלו, נשאל מה היתה ההחלטה הקשה בחייו. ראש הממשלה השישי בחר בהחלטה מימי פיקודו על האצ"ל (1944-1948). 'היא היתה כרוכה במעשה אכזרי - אני מודה שזה היה מעשה אכזרי - התגובה על תליית חברינו. ואכן, אחרי המעשה האכזרי לא היו עוד תליות של יהודים בארץ ישראל'.¹ המראיין לא הקשה על בגין בבקשה להרחיב בפרטים. ניכר היה כי בגין מדבר על תליית שני סרג'נטים בריטים בידי אנשי האצ"ל ביולי 1947.

הצגת תלייתם של הסרג'נטים בתור הישג שמנע מהבריטים להמשיך ולדון יהודים שהורשעו במעשי טרור להוצאה להורג² היא ממכלול המיתוס המורכב של התנועה

1 דודו דיין מראיין את מנחם בגין, 10.7.1991, ארכיון גלי צה"ל.

2 גם בזיכרונותיו התגאה בגין שתליית הסרג'נטים מנעה מהבריטים להמשיך בהעלאות לגרדום, והוסיף לכך את הערכתו כי המעשה אף תרם להסתלקותם מן המנדט. 'לז היינו משחררים את הסרג'נטים, היו הבריטים מקימים לנו שדרות של תליות והיו שולטים בארצנו עד היום הזה. המעש האכזר בנתניה, לא רק הציל עשרות בחורים עבריים מגרדום, אלא גם שבר את מפרקתו של השלטון הבריטי. כי בהתנפץ עמודי התליה מתרסק ממילא השלטון הנתלה עליהם'. ראו: מנחם בגין, המרד - זיכרונותיו של מפקד הארגון הצבאי הלאומי בארץ ישראל, אחיאסף, תל אביב 1976, עמ' 360-361. הטענה כי תליית הסרג'נטים השפיעה על הבריטים לחדול מהשימוש בגרדומים בארץ ישראל אינה ייחודית רק לבגין, ורווחת בהיסטוריוגרפיה הרוויזיוניסטית בכתיבים שונים. גם בלוחית הזיכרון המוצבת ליד המקום שבו נתלו השניים מוכתר האירוע בכותרת האירונית משהו 'הקץ לתליות'. אין להתעלם מכך שהתהודה הציבורית של האירוע והשפעתו על דעת הקהל בבריטניה בוודאי לא עודדו את הבריטים להמשיך בדרכם, וייתכן כי אף תרמו להמאסת המצב בארץ ישראל (ראו טענתו של יגאל אייל בתוך: מאינתיפאדה למרד! 1939-1947, השלטון והצבא הבריטי בארץ ישראל - האקדה, הפצצה והמוקש היהודי, אפי מלצר, תל אביב 2007, עמ' 460-465). אך מובן שהסתלקותם מן המנדט היתה כרוכה בשיקולים רחבים יותר, ובהם קשיים כלכליים, שינויים במפת היחסים

הרוויזיוניסטית, על זרמיה השונים, בנוגע לסוגיית עולי הגרדום – מיתוס שתיאר אמיר גולדשטיין במחקרו המקיף.³ בשביל בגין שימשה אפוא סוגיית עולי הגרדום גם להבניית מיתוס רוויזיוניסטי מחודש, שקרא תיגר על הציונות הסוציאליסטית וגם על הרוויזיוניזם הז'בוטינסקאי המקורי, והיא אחד המפתחות להבנת ההיסטוריה והזרמים השונים ברוויזיוניזם. בתוך כך, הצגת תליית הסרג'נטים כאילו היא שמנעה את המשך ההוצאות להורג של אנשי האצ"ל מבטאת את השלב שבו ביקש בגין למנוע עוד תליות.⁴ בקשה זו באה לאחר שמאז שלהי שנות השלושים שימשה תופעת הגרדומים מקור לגאווה והוכחה לעצמת המאבק הלאומי הרוויזיוניסטי, ומפקדת האצ"ל אף סירבה לעודד את הנידונים להגיש חנינה.⁵ תליית הסרג'נטים אכן הכאיבה לבריטים ומאז יולי 1947 אכן חדלו לדון יהודים לגרדום, אך הסיבה להפסקת מדיניות ההוצאה להורג טמונה בהודעתם בספטמבר של אותה השנה על הסתלקותם מהמנדט ותמיכתם בהעברת ההחלטה על עתידה של ארץ ישראל לאו"ם, שכן מאותו הזמן פחתה ממילא חשיבות מאבקם במחתרות.

מכל מקום, מאמר זה אינו נדרש לסוגיית משמעות תליית הסרג'נטים וגם לא להקשר הרחב של יחסו של בגין לעולי הגרדום, הנכרך בחומרי הגבורה וההקרבה שמהם ביקש לצקת את המיתוס של האצ"ל במאבקו על מקומה של המחתרת בזיכרון הקולקטיבי. ברצוני להסתייע בפרשת תליית הסרג'נטים, ובהמשך בפרשות אחרות מימי האצ"ל, כדי להטיל את הזרקור על דפוס המנהיגות של בגין בתור מפקד הארגון, שכן לדפוס זה יש השפעה, כך אבקש להוכיח בסיכום הדברים, גם על הבנת הביוגרפיה שלו בכללותה.

**

'פרשת הסרג'נטים' ידועה בקורות היישוב, כל שכן בהיסטוריוגרפיה של האצ"ל, ותקצר היריעה מלגוללה לפרטיה כאן.⁶ בתמצית נאמר כי ב-12 ביולי 1947 לאחר שנגזר גזר דין

הבין-לאומיים שהעלו את מעמדה של ארצות הברית והחלישו את בריטניה, וכישלונם למצוא הסדר שיפיס את דעת הערבים והיהודים כאחד. ראו: מאיר אביזוהר, "יציאת הבריטים" – דיון ביקורתי על היסטוריוגרפיה מצומצמת, 'עיונים בתקומת ישראל', 2 (תשנ"ב), עמ' 214-244; Eliezer Tauber, *Military Resistance in Late Mandatory Palestine: The Activities of the Jewish and Arab Military Organizations as Reflected in the Reports of High Commissioner General Sir Alan Cunningham*, Bar-Ilan University Press, Ramat Gan 2012.

3 אמיר גולדשטיין, גבורה והדרה – עולי הגרדום והזיכרון הישראלי, מכון ז'בוטינסקי ויד בן-צבי, ירושלים 2011.

4 שם, עמ' 116.

5 עמדה זו משתקפת בין השאר בקביעתו של בגין ש'ההולכים למות ניצחו את התליינים', שכן סירובם של הנידונים למוות לבקש חנינה הוא לפיכך ביטוי לגבורה ייחודית, העולה גם על זו של חייל בשדה הקרב. ראו: 'עולי הגרדום העולים בסערה השמימה', חרות, צו (איייר 1948). ראו השקפה דומה גם במאמרו 'בוכות אלו שניצחו את המוות', חרות, עב (מאי 1947).

6 על הפרשה נכתב רבות. ראו, למשל: אורי גולדשטיין וחביב כנען, גרדומים בנתניה, הדר, תל אביב 1976; דוד ניב, מערכות הארגון הצבאי הלאומי, ה, קלחנר, תל אביב 1965, עמ' 161-162, 277-282;

מוות על שלושה מאנשי האצ"ל, שנתפסו במהלך פריצה לכלא עכו⁷ חטפו בתגובה אנשי הארגון שני סרג'נטים (סמלים) בריטים, קליפורד מרטין ומרווין פייס, בעת שיצאו מבית קפה בנתניה. לאחר מכן כלאו אנשי האצ"ל את הבריטים בבונקר של מלטשת יהלומים בנתניה. כרוזים של מפקדת האצ"ל הודיעו שאם יועלו אנשיהם לגרדום, יהיה גורל הסרג'נטים זהה. המטרה היתה למנוע את הוצאתם להורג של אנשי האצ"ל.

לא היתה זו הפעם הראשונה שבה נקט האצ"ל חטיפות תגמול כדי למנוע את הוצאת אנשיו להורג לאחר שנשפטו בבית דין בריטי. בעקבות פרסום גזר דין מוות לדב גרונר, שנלכד ב־23 באפריל 1946 בעת תקיפת בניין המשטרה הבריטית ברמת גן, חטפו אנשי האצ"ל שופט וקצין בריטי, ולאחר שהודיעו הבריטים על דחיית גזר הדין, אלה שוחררו (אם כי, כידוע, גרונר הועלה לבסוף לגרדום).⁸ גם בעקבות גזר דין מוות שנגזר על מיכאל אשבל ועל יוסף שמחון, שנלכדו במהלך פריצה לבסיס סרפנד שנועדה להשיג נשק,⁹ חטפו אנשי האצ"ל שבעה שוטרים וחייילים בריטים, והחזיקו בהם כבני ערובה עד שיבוטל גזר דינם. ואמנם, ב־3 ביולי 1946 הם זכו לחנינה מאת הנציב העליון. בעקבות זאת העריך בגין שאחרי הנסיון שהיה להם עם המעמד [כינוי ללוחמי אצ"ל], לא ימהרו הבריטים להוציא פסקי דין מוות על לוחמים עבריים.¹⁰ ואולם, ביולי 1947 סירבו הבריטים להיכנע לאולטימטום. במשך שבועיים בערך הם סרקו את נתניה ואת סביבותיה בניסיון לאתר את החטופים, ללא הועיל. ב־29 ביולי, לאחר שדחה הנציב העליון פניות מטעם מנהיגים ציונים לחון את שלושת אנשי האצ"ל, הם הועלו לגרדום.¹¹

הידיעה על הוצאתם להורג תפסה את בגין בהפתעה, שכן לנוכח קביעתו אחרי המקרים הקודמים סביר כי האמין שפעולת החטיפה תצליח להציל את השלושה. לאחר תליית אנשי האצ"ל התעורר ויכוח במפקדת הארגון באשר להוצאת האיום לפועל, שכן את המטרה בחטיפת הסרג'נטים, להרתיע את הבריטים מתליית אנשי האצ"ל, לא היה אפשר עוד להשיג.¹² לבסוף, בערבו של היום שבו העלו הבריטים לגרדום את אשבל ושמחון הוציאו להורג אנשי אצ"ל את מרטין ואת פייס, לא לפני שהקריאו בפניהם פסק דין מטעם המחתרת. לאחר מכן הם העבירו את גופותיהם לתלייה על אחד העצים בחורשה הסמוכה לאבן יהודה.¹³

- פנחס יורמן ומאיר פעיל, מבחן התנועה הציונית 1931-1948, מרות ההנהגה המדינית מול הפורשים, צ'רקובר, תל אביב 2003, עמ' 270-282.
- 7 השלושה הם אבשלום חביב, מאיר נקר ויעקב וייס, שעלה לארץ ב'רכבת קסטנר', עובדה שלטענת יחיעם ויץ כותבי תולדות האצ"ל הצניעו בכוונה. ראו: יחיעם ויץ, האיש שנרצח פעמיים: חייו, משפטו ומותו של ד"ר ישראל קסטנר, כתר, ירושלים 1995, עמ' 318.
- 8 הפרשה שוחזרה בתמצית על ידי מקורות מעודכנים אצל גולדשטיין, גבורה והדרה, עמ' 106-113.
- 9 נבי, מערכות הארגון הצבאי הלאומי, ד, עמ' 239-251.
- 10 מנחם בגין, במחתרת, א, הדר, תל אביב 1976, עמ' 163.
- 11 יוסף נדבה, ספר עולי הגרדום, הדר, תל אביב, 1966, עמ' 332-334.
- 12 ששון סופר, לידתה של המחשבה המדינית בישראל, שוקן, תל אביב 2001, עמ' 279.
- 13 גולדשטיין וכנען, גרדומים בנתניה, עמ' 90.

ואולם לא בגין פקד על הוצאת הסרג'נטים להורג – עובדה שטושטשה בהיסטוריוגרפיה הרוויזיוניסטית, אם כי נרמזה בספרי זיכרונות. לאחר שנודע לו כי אנשי האצ"ל נתלו, התקשה להחליט מה תהיה תגובתו. בידינו עדויות לא מעטות לקושי שחש בעקבות תליית אנשיו (בחוּדשי האביב והקיץ של שנת 1947 הועלו לגרדום תשעה אנשי אצ"ל).¹⁴ ששון סופר, אחד הביוגרפים שלו, כתב כי 'הוא שקע לתוך מלנכוליה עמוקה'.¹⁵ אף שנדמה שיש גוזמה בקביעתו של ביוגרף אחר, עופר גרוזכרד, כי בגין בכה וצם במשך שבוע,¹⁶ היא משתלבת במגוון תיאורי סערת נפשו. ענייננו אינו בניתוח פסיכולוגי, אלא בתוספת רקע למצוקה המנהיגותית שאליה נקלע בעקבות תליית הסרג'נטים. מחד גיסא הוא ביקש לשמור על אמינות איומי האצ"ל, ואפשר להעריך שגם לגורם הנקמה וההרתעה העתידית היה תפקיד. בהקשר הזה אין להקל ראש גם בהערכה כי עקב סירובה של מפקדת האצ"ל לאשר לאנשיה שנידונו למוות לבקש חנינה מהבריטים, מתוך הרצון לשמור על מה שנחשב הכבוד הלאומי, הוא חש גם אחריות למותם של עולי הגרדום. מאידך גיסא היסס להורות על רצח בדם קר לאחר שהוחמצה השגת המטרה הספציפית, ועל לבטיו נוסף גם חששו שמה יזהו הבריטים את התליינים. לבסוף החליט למסור את ההכרעה לעמיתו פאגלין, קצין המבצעים של האצ"ל, והוא שפקד להוציאם להורג,¹⁷ אף שבגין, בתור מפקד הארגון, קיבל בפומבי אחריות מלאה לאירועים.¹⁸

את הקושי של בגין להכריע חשף פאגלין עצמו לראשונה כעשרים שנה אחרי האירוע, בפברואר 1967. זה היה לאחר שהצטרף לאנשי 'הגוש החופשי' בראשות שמואל תמיר, שקראו בשעתו תיגר על מנהיגותו של בגין בתנועת החרות.¹⁹ (ולקראת הבחירות לכנסת השישית הקימו את מפלגת 'המרכז החופשי'). בביוגרפיה לא ביקורתית שפרסמו שלמה נקדימון ואביעזר גולן על בגין בשנת 1978 נדרשו גם הם להתרחשויות בצמרת האצ"ל סביב תליית הסרג'נטים. גם לגרסתם בגין 'פסח על שתי הסעיפים', אולם, לטענתם, היסוסיו נבעו רק מדאגה לגורל המשתתפים במבצע.²⁰ קשה להשתחרר מהרושם שגרסה זו משרתת את דימויו של בגין בתור מפקד הדואג לשלום אנשיו, ולא בתור מפקד שמתקשה לאחוז במושכות ומותיר את ההכרעה בהחלטות קשות לפקודיו, והרי פאגלין

14 גם בפתק שכתב סוכן הש"י של ההגנה בשלהי יולי 1947 נטען כי 'מנחם בגין נמצא במצב של דמורליזציה משום שאין הוא רואה כל הצלחה וסיכויים לטרור. מותם של בחורים בפעולות ועל הגרדום משפיע עליו קשה...! הארכיון לתולדות ההגנה (להלן: את"ה), 8-1233/112, מצוטט אצל גולדשטיין, גבורה והדרה, עמ' 115.

15 Sasson Sofer, *Begin :An Anatomy of Leadership*, Blackwell, Oxford 1988, p. 71

16 עופר גרוזכרד, מנחם בגין – דיוקנו של מנהיג, רסלינג, תל אביב 2006, עמ' 94.

17 יוסף עברון, גידי והמערכה לפינוי הבריטים מארץ-ישראל, משרד הביטחון, תל אביב 2001, עמ' 275.

18 בגין, במחתרת, ג, עמ' 62. ראו גם: יוסף לפיד, 'הצללת שהשאירה תליית הסרג'נטים', מעריב, 22.7.1967.

19 הארץ, 21.2.1967.

20 אביעזר גולן ושלמה נקדימון, בגין, ידיעות אחרונות, תל אביב 1978, עמ' 172.

עצמו העיד שלנוכח התלייה גם הוא 'חש מועקה קשה, שהיתה תערוכת של רחמים ובחילה'²¹, ובכל זאת הוציא את ההחלטה אל הפועל.

יש הנוטים לתלות את הקושי של בגין להכריע ברגישותו לחיי אדם, רגישות שקיבלה ביטוי רב בכתבי נאמני האצ"ל ובביוגרפיות לא ביקורתיות. גם חוקרים מקצועיים כמו גולדשטיין רואים ברגישותו אחד ממאפייניו.²² ואולם, ספק אם אפשר לזקוף את היסוסיו של בגין במקרה הזה רק לרגישותו לחיי אדם, שהרי בסיכומו של דבר בתור מפקד הארגון ולימים גם בתור ראש הממשלה לא נרתע מלשלוח לוחמים למצבים מסכני חיים, ובאחד מנאומיו האחרונים בכנסת הצידיק הקרבת חיים למען מטרת לאומיות ומוסריות נעלות.²³ אשר על כן, בעיני כותב מאמר זה, שאלת ההנהגה והפיקוד סביב אירועי תליית הסרג'נטים היא צוהר לבחינת אירועים אחרים שבהם, כך מתברר, נטל פאגלין את הפיקוד וההכרעה, ועל רקע זה אבקש לבחון את דפוס מנהיגותו של בגין.

ספרות המחקר מיקמה את דפוסי מנהיגותו של בגין בהקשרים שונים. יעקב שביט עמד על מנהיגותו לאור המאבק בין 'היישוב המאורגן' לבין ארגוני המחתרות.²⁴ אורנה מילר דנה בהשפעת יחסיו המתוחים עם חברי האצ"ל בגולה ובמתח האידיאולוגי ששרר בינו לבין אנשי 'הוועד העברי' בארצות הברית, שהתאפיינו בזיקה לכנעניות, על מנהיגותו.²⁵ גם אסתר שטיין-אשכנזי דנה בכך.²⁶ יחיעם ויץ עסק בהרחבה בהשפעת יחסיו של בגין עם מתנגדיו ערב העלייה מן המחתרת והקמת תנועת החרות, יחסים שהתגבשו לסיעת 'למרחב' (שרבים ממנה היו קשורים ל'וועד העברי'), על מנהיגותו.²⁷ גם אופירה גראוויס-קובלסקי עסקה בכך.²⁸ יעקב מרקוביציקי ביקש לאפיין את האסטרטגיה הצבאית שלו

21 עברון, גידי והמערכה לפינוי הבריטים.

22 על רגישותו לחיי אדם ראו, למשל, הביוגרפיה שכתב איתן הבר: Eitan Haber, *Menachem Begin: The Legend and the Man*, Delacorte Press, New York 1978, p. 178; איתן לבני, המעמד: מבצעים ומחתרת - סיפורו האישי של מפקד הארגון הצבאי הלאומי, ידיעות אחרונות, תל אביב 1987, עמ' 75. ראו גם: אפרים אבן, 'מנחם בגין כמפקד האצ"ל', בתוך: יעקב מרקוביציקי (עורך), המורדים - מאבק האצ"ל בבריטים, אוניברסיטת חיפה, משרד הביטחון, מרכז מורשת בגין, ירושלים 2008, עמ' 148; גולדשטיין, גבורה והדרה, עמ' 136.

23 'עם ישראל יכול להתקיים רק על ידי מסירות נפש, על ידי נכונות להקרבה של טובי בנינו. אלמלא היא לא היינו מגיעים לעצמאות'. ראו: מנחם בגין, דברי הכנסת, כרך 10, 29.6.1982, עמ' 2977.

24 יעקב שביט, הסזון - עונת הצייד, הדר, תל אביב 1976.

25 אורנה מילר, 'הקבוצה הכנענית: אידיאולוגיה ופוליטיקה, ממשלחת האצ"ל בארצות הברית עד סיעת 'למרחב' בתנועת החרות', עבודת מוסמך, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, באר שבע 2002.

26 אסתר שטיין-אשכנזי, 'יחסי אצ"ל-בית"ר-הוועד העברי לשחרור לאומי' באירופה: הוויכוח על מהות ועל מרות (1945-1947), 'יהדות זמננו', 10 (תשנ"ו), עמ' 183-206.

27 יחיעם ויץ, ממחתרת לוחמת למפלגה פוליטית - הקמתה של תנועת החרות, 1947-1949, מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות, קריית שדה בוקר 2002.

28 אופירה גראוויס-קובלסקי, 'הצודקים והנרדפים' - מיתוס, טקס ותעמולה בתנועת החרות 1948-1965', עבודת דוקטור, אוניברסיטת חיפה, חיפה 2009.

במחתרת.²⁹ בשנים האחרונות, שלא כמו המגמה המקורית בחקר הציונות, שעסקה לרוב בחקר תנועת העבודה על הסתעפויותיה וגוויניה השונים,³⁰ מתרחב גם המחקר על הימין הישראלי, ובשל כך מתרבה גם העיסוק בבגין. תרומתו של מאמר זה אמורה להיות, כאמור, בבחינת יחסיו עם קצין המבצעים ועם אנשי המפקדה בתור מודל ובראייתם כדגם של יחסים המסביר את דפוס מנהיגותו.

מפקד מדיני או צבאי?

פורמלית הוגדר בגין מפקד המחתרת, בעל הסמכות האסטרטגית והמבצעית העליונה של הארגון. בזיכרונותיו מספר בגין כי פאגלין, 'כמקובל במחתרת', אף נהג להתייצב מולו בעמידת דום.³¹ אולם, בחינת דפוס היחסים ביניהם מעידה על מערך כוחות שונה במפקדה. לא מדובר היה בהיררכיה צבאית מוחלטת בין מנהיג לבין פקודו, וגם לא בחלוקת תפקידים שבין דרג מדיני לדרג צבאי כנהוג במדינות מתוקנות,³² המאופיינת גם בחיכוכים הנובעים מהפרספקטיבות השונות, אך תחומה בהגדרות התפקידים.³³ הטענה המרכזית במאמר זה היא שבין בגין לבין פאגלין התקיימה מערכת יחסים גמישה, שבה נשאה מנהיגותו של בגין, עקרונית, אופי פוליטי-מדיני,³⁴ ואילו פאגלין הנהיג בנושא המבצעי, אך גבולות תפקידיהם וסמכותם לא היו תחומים במאה אחוזים. בהקשר הזה חשוב להדגיש שמעצם

29 יעקב מרקוביץקי, המפקד - מנחם בגין כמפקד תנועת גרילה עירונית, כרמל ומרכז מורשת בגין, ירושלים 2012.

30 בנושא זה ראו מאמרו של טוביה פריילינג, 'על עבר ועל ייצוגי עבר: היכן הם "חוגי הימין" בהיסטוריוגרפיה ובזיכרון הישראליים של היישוב והשואה?', ישראל, 12 (2007), עמ' 39-81.

31 בגין, המרד, עמ' 401.

32 סמואל הנטינגטון הורה על שיחסים ראויים בין הדרג המדיני לבין הדרג הצבאי במדינה מתוקנת מושתתים על תיחום ברור בין הדרגים, כלומר על הכרת הממסד הצבאי בכפיפותו המוחלטת לדרג המדיני ועל חוסר התערבותו של הדרג המדיני בעבודת הדרג הצבאי. כך, למשל, היחסים בין הממשל לצבא בארצות הברית הובחנו לפי המושגים Policy ו-Strategy. ראו: Samuel Huntington, *The Soldier and the State*, The Belknap Press, Cambridge 1957.

33 ארצ'בלד פרסיוול וייול, החייל הטוב, מערכות, תל אביב 1954, עמ' 30. על מחלוקת אופיינית בין הדרג המדיני לבין הדרג הצבאי ועל השפעת הדרג הצבאי על דרכו של המנהיג המדיני בימי יצחק רבין בתור רמטכ"ל ולוי אשכול בתור ראש ממשלת ישראל, ראו, למשל: עמי גלוסקא, 'היחסים בין הדרג המדיני לדרג הצבאי ערב מלחמת ששת הימים', בתוך: יוסי גולדשטיין (עורך), *מנהיגות בעתות מלחמה*, משרד הביטחון, תל אביב 2008, עמ' 158-159.

34 על החשיבות של עובדת היותו של בגין המפקד במובן הפוליטי ולא המבצעי מעידה גם הערתו של משה סנה בדיווחו להגנה לאחר פגישתו עם בגין ערב פתיחת הסזון ש'מכ [מנחם בגין] הוא המפקד הפוליטי שלהם, הוא אינו האיש הטכני צבאי'. ראו: 'דו"ח של משה סנה על שיחתו עם מנחם בגין 9.10.1944', בתוך: יעקב שביט, *הסזון*, עמ' 154. הדוח נשמר באתר, 5/25/206, והודפס במלואו בספרו של שביט, עמ' 150-160.

טבעה של מחתרת לוחמת פורשת, שעיקר פועלה נוגע למישור המבצעי, כרוכים זה בזה האסטרטגי והטקטי. לכן היו מקרים שבהם ההחלטות מבצעיות שקיבל פאגלין היו גם השפעות פוליטיות, שהיו עלולות לחתור תחת האסטרטגיה שהתווה בגין. ואולם, במקרים מעין אלו קיבל בגין את האחריות לפעולה בדיעבד, גם כדי שלא לערער את סמכותו ואת מערכת הפיקוד והשליטה בארגון. בגין ופאגלין היו אפוא שתי זרועות של ארגון אחד, שלעיתים ידו של המפקד גוברת על זו של קציני המבצעים, ולעיתים להפך.

מערכת היחסים ביניהם מעוגנת בשני הקשרים מרכזיים. הראשון הוא שמינויו של בגין למפקד עורר מלכתחילה טענות בקרב חברי המפקדה באשר להיעדר ניסיונו הצבאי. כדי להזים טענות מעין אלו בחר בגין להעצים את סמכויות הדרג המבצעי. השני הוא שאף שבגין מונה לתפקיד בתמיכת אנשי המפלגה הרוויזיוניסטית,³⁵ מאז הכריז על המרד בבריטים בפברואר 1944, חתר לניתוק הקשר בין המחתרת למפלגה.³⁶ בכך הוא חיזק את מעמד האצ"ל בתור ארגון פוליטי עצמאי, שמפקדו הוא בראש ובראשונה מדינאי פוליטיקאי, ואילו קציני המבצעים (עד 1946 נשא איתן לבני בתפקיד) מפקד על המישור הטקטי.

מתחים הנוגעים לדפוס הפעולה הפנימי במחתרות לא אפיינו רק את האצ"ל, מן הסתם, וחלוקת העבודה בין המפקד לבין המפקדה ודרגי השטח יכולה לתפוס במחתרות שונות צורות שונות.³⁷ לדעת יעקב מרקוביץקי, 'ייחודו של בגין היה ביכולתו לאפשר חופש פעולה במישור האופרטיבי לפיקוד הטקטי של הארגון, עם פרוץ המרד ובמהלכו'.³⁸ ואמנם, כמדומה שבמיטבה מימשה מערכת היחסים הזו את הצעתו של אליוט כהן, שהתנגד לתיחום ביורוקרטי והיררכי ברור בין הדרג המדיני לצבאי בעת פעילות מבצעית, והעדיף היררכיה פיקודית של 'דו-שיח בין לא שווים', כוז שבה 'הפוליטיקאי לוחץ ושואל, והגנרל משיב ומתווכח'.³⁹ ואולם, בניגוד מסוים לתמונה האידיאלית שמצייר מרקוביץקי, ולעומת הצעתו של כהן, הנוגעת לסדר שלטון במדינה ריבונית, לא יהיה זה מדויק להגדיר את בגין רק בתור איש דרג מדיני, היודע להעניק סמכויות טקטיות לאנשי הדרג המבצעי,⁴⁰ שכן האסטרטגיה

35 בכל הנוגע ליחסים שכן התקיימו בין האצ"ל לבין המפלגה הרוויזיוניסטית עד הניתוק שזם בגין יש לציין שהם לא היו מודל ייחודי של מחתרת שמפלגה עומדת מאחוריה. זיקה בין מחתרות לבין מפלגות התקיימה, למשל, בין הבריגדות האדומות וקו החזית לבין המפלגה הקומוניסטית באיטליה; בין המפלגה הבסקית לבין מחתרת אט"א ובין האי-אראיי לבין המפלגה הסוציאל-דמוקרטית באירלנד הצפונית. ראו: Leonard Weinberg & William Eubank, *Political Parties and the Formation of Terrorist Groups*, 2, 2 (1990), pp. 125-144.

36 גולדשטיין, *גבורה והדרה*, עמ' 131.

37 J.K. Zawodny, 'Internal Organizational Problems and the Sources of Tensions of Terrorist Movements as Catalysts of Violence', *Terrorism: An International Journal*, 1, 3-4 (1978), pp. 277-285.

38 מרקוביץקי, *המפקד*, עמ' 169.

39 אליוט כהן, *הפיקוד העליון*, מטר, תל אביב 2005, עמ' 5.

40 לקובץ מאמרים בנושא גישות שונות ביחסי דרג מדיני וצבאי ראו: פנחס יחזקאלי (עורך), *יחסי הגומלין בין הדרג האזרחי-מדיני ובין הדרג הצבאי*, משרד הביטחון, תל אביב 2005.

של מדיניות האצ"ל נגזרה במישרין מדפוס הפעולות המזוינות שערך. עוד סיבות הן שהאצ"ל בתור ארגון 'פורש' ממילא היה מוגבל בהשפעתו האסטרטגית, ומהותו התבטאה בפעולותיו הצבאיות. דוק: לדומיננטיות של פאגלין ולעצמאותו היה משקל גם באופן שבו סטה האצ"ל לעתים מהדרך שביקש בגין להוביל. הדברים ניכרו, כמו שאבקש להדגים בהמשך המאמר, בניסיון לערער את מדיניות ההבלגה בעת הסזון, בסכנה שגרם אחד המבצעים שהנהיג פאגלין לעצם מימוש קיומה של תנועת המרי העברית באוקטובר 1945 ובאירועי פרשת אלטלנה ביוני 1948.

כבר במעשה המכונן שלו בתור מפקד האצ"ל – הכרזת המרד בבריטים (שפורסמה בשלהי ינואר 1944)⁴¹ – בגין מתגלם בתור מפקד שמתווה אסטרטגיה, אך מנותק מאופני יישומה. חרף התנגדותם של כמה מחברי המפקדה, שהעדיפו לממש את רעיון המרד בפעולות ורק בהמשך להכריז על מרד, הצליח בגין להטיל את כובד משקלו ושכנע את חברי המפקדה בצורך בהכרזה על הרעיון האסטרטגי הבסיסי, מאבק אלים בבריטים, לפני מימושו.⁴² אך בה במידה את קביעת איכות המרד, כלומר המבצעים שיוציאו את הרעיון אל הפועל, הותיר להכרעת חברי המפקדה.⁴³ למעשה, איתן לבני, קצין המבצעים שקדם לפאגלין עד שנעצר ב־1946, הוא שהחליט שהפעולה הראשונה של המרד תהיה לתקוף את מתקני הבולשת והמשטרה הבריטית בירושלים, חיפה ויפו,⁴⁴ ועיקר חלקו של בגין בבחירת המטרות היה בשאלותיו התכופות בנוגע לעיתוי, שגם אותו לא קבע.⁴⁵

נקל להעריך שכישלון הפעולות היה משפיע גם על עצם המשך מימוש האסטרטגיה העקרונית. אולם הן הצליחו, ובכך בא לידי מימוש ראשוני המודל שבו בגין מנסח את הרעיון, אך אינו מתערב באופני מימושו. בהמשך המאמר, ככל שאשתדל להרחיב על דפוס מנהיגותו של בגין, על נקודת החוץ והחולשה שלו, אבקש להגדיר את הגישה שאפשרה לו לבסס את סמכותו בתור מפקד גם כאשר לא שלט באירועים, באופן שאפשר להגדירו נטילת אחריות מלאה תמורת נאמנות מלאה.⁴⁶ כלומר, מכיוון שהענקת חופש טקטי יכלה גם להתעצם לערעור על מנהיגותו ולחבל בדרך האסטרטגית העיקרית שביקש להוביל, היה בגין נכון לקבל אחריות בדיעבד גם על מעשים שלא חפץ בהם, ובתמורה קיבל לגיטימציה מלאה למנהיגותו.

41 לנוסח הכרזת המרד ראו: חרות, כו, 6.2.1944.

42 בזיכרונותיו הודה בגין בקצרה בוויכוח הפנימי, ומסר ש'כמה מחברי סברו, כי מסיבות חיצוניות ופנימיות כאחת יש להתחיל בהתקפה צבאית ולא בהכרזה מדינית'. ראו: המרד, עמ' 59.

43 אליהו לנקין, סיפורו של מפקד אלטלנה, הדר, תל אביב 1974, עמ' 64-68.

44 על הפעולות ראו: מרקוביץקי, המפקד, עמ' 189; לבני, המעמד, עמ' 75-81.

45 שם, עמ' 57.

46 הבחנה זו באדיבות פרופ' אריה נאור.

הערה מתודולוגית קצרה

קודם שנפנה ללב המאמר, ראוי להעיר הערה מתודולוגית. ממד זה של דפוס מנהיגותו של בגין לא הובלט בספרות עד כה, בין השאר מכיוון שהוא נשען על עדויות בעל פה ועל ספרי זיכרונות מתקופת המחתרת, שממנה כמעט לא נרשמו או השתמרו פרוטוקולים (טוביה פריילינג כבר עמד על כך שהדיון בתנועה הרוויזיוניסטית התקשה להתפתח גם בשל היעדר תיעוד)⁴⁷, קל וחומר שגם בספרי זיכרונות ובעדויות בעל פה של אנשי האצ"ל נרמזו ונמסרו במשורה מצב העניינים במפקדה, שכן הוא עלול היה לפגוע, גם לאחר פירוק המחתרת, בהילה של בגין בתור מפקד, ובתוך כך במיתוס המחתרת עצמה. ואולם, גם אם פרסומי נאמני התנועה ועדויותיהם מתאפיינים מטבע הדברים בגישה לא ביקורתית, זהו גם סוד כוחם כמצע עשיר לקריאה דקונסטרוקטיבית של חוקר ביקורתי, המבקש לחשוף את 'האמת' שמאחוריהם. לכן, לצד שימוש בתעודות ארכיוניות וספרות מחקר עשיתי במאמר זה שימוש נרחב בעדויות בעל פה וביזכרונות, תוך הצלבתם וחקירתם חקירה ביקורתית. עוד חשוב לציין כי עדויות אנשי האצ"ל לא נגבו מיד לאחר האירועים, ולמעשה עדויות נגבו בעיקרן שלוש פעמים: בראשית שנות השבעים מטעם המכון לתיעוד יהדות זמננו; בשנות התשעים, לאחר פטירתו של בגין, על ידי ארכיון המדינה; ומאז 2002 מטעם מרכז מורשת בגין. מובן שיש בכך מגבלות עקב הזמן שחלף, אך בהצלבת העדויות ביניהן ועם מקורות אחרים חשיבותן נובעת מההכרה בהן לא כרכילויות, אלא ביטוי לעולם 'האמת', שבו פעלו בני האדם האמורים ומקור להבנת מצבים אנושיים והשקפת עולם. מכאן שכאשר נעשה בעדויות שימוש הולם, חקר ההיסטוריה שבעל פה יש בו כדי לסייע לנו להבין את שהתרחש במפקדת האצ"ל, גם כאשר נותרנו ללא פרוטוקולים ומסמכים, ובכך לחשוף את העבר מבעד למיתולוגיה שביקשו אנשי התקופה לקבע בזיכרונותיהם המנוסחים בקפידה. מזה מתברר שעדויות יכולות לקבל ערך תיעודי שאינו פוחת בחשיבותו ממסמך.⁴⁸ עם זאת, כאשר עסקתי בעדויות המציעות ציטוטים בעל פה מטווח זמן רב, נמנעתי מלשבץ את הציטוטים והבאתי את רוח הדברים, שכן קשה להעריך כי התבטאויות מסוימות באירועים שייסקרו כאן נזכרו במדויק.

השפעת מינויו של בגין למפקד האצ"ל על ניתוקו של הארגון מהמפלגה הרוויזיוניסטית

בגין מונה למפקד האצ"ל ב־26 בינואר 1944, כחודשיים לאחר התפטרותו המאולצת של יעקב מרידור (1941-1943). בזיכרונותיו לא הרחיב בנסיבות מינויו, והציג אותן מעין

47 פריילינג (לעיל הערה 30), עמ' 39-81.

48 אילנה רוזן, 'אם תרצו, אין זה רק סיפור אישי: היסטוריה שבעל־פה כמעצבת עבר והווה', סדן, ו (תשס"ז), עמ' 13-28.

הליך טבעי, שהתבסס על נכונותו של קודמו. 'בבוא השעה לא היסס יעקב, מתוך גדולה וענוותנות, למסור את הפיקוד למי שהתייצב לפקודתו. לא העמדה האישית היתה חשובה בעיניו; העניין היה חשוב מעל הכל'.⁴⁹ ואולם, התחלופה בין מפקדי המחתרת לא היתה כה חלקה. לאחר שבפיקודו התמעטו פעולות האצ"ל, איבד מרידור מיוקרתו, שנשחקה עוד יותר בשלהי 1943 לאור המחלוקת בנוגע לתכנית הפעולה של אנשי 'עם לוחם'.⁵⁰

חברי 'עם לוחם', שבאו מקרב אנשי האצ"ל וההגנה כאחד, אך קיבלו תמיכה מחברי מפקדת האצ"ל, תכננו מבצע להריגת הנציב העליון הרולד מקמיכל. מרידור התנגד לתכנית, אך צידד בחסיפת הנציב, והאמין שהפעולה תשקם את מצבו של האצ"ל, שנקלע לשיתוק. התכנית סוכלה בהתערבות גורמים שהתוודעו אליה והסתייגו ממנה הן במפלגה הרוויזיוניסטית הן בהגנה. גם בגין עצמו פעל למניעתה, לבקשת אנשי המפלגה.⁵¹ הכישלון במימוש התכנית של 'עם לוחם' חיזק את התחושה בקרב אנשי השטח כי האצ"ל תחת מרידור מתקשה לצאת מהקיפאון שאחז בו, והשפיע על רצונם של אנשי המפקדה והשטח ברה"א אורגניזציה בארגון.⁵² בדצמבר 1943, לאחר שחש בכרסום במעמדו, יצא מרידור לחופשה ממושכת במצרים.⁵³

פעילי המפלגה הרוויזיוניסטית, ובהם אריה בן אליעזר ויוחנן בדר, סברו שהחלפת מרידור בבגין, שלא היה חבר האצ"ל אך נודע כאקטיביסט בצה"ר, תשקם את הארגון. תקוותם היתה שבגין ידע לאזן בין שיקולי המפלגה לבין צורכי המחתרת כאחד. לעומת זאת, היו חברי מפקדה שהתנגדו למינויו. הם טענו כי בגין, שצמח בתנועת בית"ר בפולין, והגיע לארץ כחייל בצבא אנדרס רק בשנת 1942, הוא נטע זר בתרבות הארץ-ישראלית, ואין לו היכולת והניסיון לפקד על פעילויות צבאיות.⁵⁴ ההיסטוריוגרפיה הרוויזיוניסטית תולה

49 בגין, המרד, עמ' 101.

50 את 'עם לוחם' הקימו בשלהי 1943 אישים מהאצ"ל, משהגנה ומהנוער העובד, בהם יגאל הורוביץ ובנימין לוביצקי-אליאב, והוא היה מסגרת חדשה למאבק בכריסים. את התכנית לחטוף את הנציב העליון (ראו להלן) אישרו חברי מפקדת האצ"ל, יעקב מרידור ואליהו לנקין. בגיליון 'עם לוחם', שפורסם ב-1.11.1943, נטען שמדובר ב'התאגדות חוגי נוער שגמרו אומר לשים קץ לאפס המעשה', אך הקבוצה התפוררה בתוך זמן קצר. ראו: יורמן ופעיל מבחן התנועה הציונית, עמ' 110-116. על הזיקה של הקבוצה לאצ"ל אפשר ללמוד מכך שכרוז 'עם לוחם' ושידורי רדיו פורסמו בעיתון הקיר חרות, כב, 11.11.1943.

51 בזיכרונותיו טען בגין כי זו היתה תכנית ש'תעוזה רבה ותמימות מדינית מסויימת שימשו בה בערכוביא', אך הסביר שהתכנית לא מומשה רק משום שהוצעה בתקופת המעבר. ראו: בגין, המרד, עמ' 167.

52 לבני, המעמד, עמ' 37, 67.

53 'שייקה בן פורת משוחח עם יעקב מרידור', ידיעות אחרונות, 5.1.1979.

54 ירחמיאל הלוי, מפקד מחוז תל אביב ערב מינוי בגין, העיד ב-21.2.1969 בכתב לפני שלמה לב עמי, שהנהיג את האצ"ל כמה חודשים בין התפטרות מרידור לבין מינויו של בגין, שלא עשה עליי בגין שום רושם. אדם זר, עולה חדש, פתאום יהיה מפקד האצ"ל. לא השלמתי עם הרעיון שתינתן בידו סמכות כזו'. שלמה לב עמי, מפקדת האצ"ל בשנות המרד [חמו"ל], תל אביב 2004, עמ' 68. על ההסתייגות של עוד חברי מפקדה ממינויו של בגין ראו: לבני, המעמד, עמ' 56, ועדותו של שלמה לב עמי בשיחה אתי בביתו בתל אביב, 20.8.2007.

לרוב את העיכוב במינויו של בגין למפקד רק בכך שלא רצה לערוק מצבא אנדרס והמתין להשגת שחרור חוקי.⁵⁵ אך מחקרו של שלמה רוזניק כבר הורה על שייתכן כי ביסוד העיכוב עמדה המחלוקת האמורה על התאמתו לתפקיד.⁵⁶ מכל מקום, לאחר שבכירי הצה"ר השיגו בשביל בגין את השחרור מהצבא בשלהי 1943, ורק לאחר שהתפטרו כמה ממתנגדי מינויו מהמפקדה, נכנס בגין לתפקידו בינואר 1944.

בימי ז'בוטינסקי כמנהיג הצה"ר היתה מקובלת במפלגה הטענה ש'אין קשר ואין גשר' בינה לבין המחתרת, אם כי באורח לא רשמי היתה 'ועדת הנוער' של המפלגה אחראית לקשר ביניהן,⁵⁷ וגם בימי מרידור פעלה מפקדת האצ"ל בפיקוח מסוים של מרכז ההסתדרות הציונית החדשה - הצ"ח.⁵⁸ לאחר שנכנס בגין לתפקידו, החל בתהליך מהיר שנועד לבסס את עצמאות האצ"ל מול המפלגה. התהליך לא היה צפוי, שכן אף שבכינוס השלישי של בית"ר בוורשה ב'1938, ועוד לפני כן, תבע בגין לעבור לשלב 'הציונות הצבאית', והתעמת עם ז'בוטינסקי בסוגיית הצורך לפתוח במאבק אלים לכיבוש הארץ, בימיו בבית"ר לא שבר את הכלים ונפרד מהמפלגה כדי להצטרף לאצ"ל.⁵⁹ אדרבה, גם מינויו למפקד התבצע, כאמור, בחסות נציגי המפלגה, בין השאר בשם הרצון לשמור על הסטטוס-קוו בין המחתרת למפלגה, ובן אליעזר אף ביקש את אישורו של יו"ר המפלגה אריה אלטמן למהלך.⁶⁰

ואולם, הכרזת המרד בבריטים היתה הביטוי הראשון והמכריע לשינוי במדיניותו של בגין כלפי המפלגה, שכן המרד הציע בכך גם אוריינטציה מדינית עצמאית. אף שבגין ייחס את רעיון המרד לז'בוטינסקי,⁶¹ הזיקה בין המרד להשקפת ז'בוטינסקי מוטלת בספק. ההכרעה לפתוח במרד אלים בבריטים, כשהיה ברור שמלחמת העולם השנייה קרובה

55 בעת שירותו בצבא אנדרס שימש בגין גם נציב בית"ר בארץ, מאז סתיו 1943 ולמשך חצי שנה בקירוב, עד שדיווחה הבולשת הבריטית על פועלו לצבא הפולני, והוא הצר את צעדיו. כבר בתקופה זו עלה שמו בתור מועמד לפקד על המחתרת, אך המעשה התעכב. ראו: ניב, מערכות הארגון הצבאי הלאומי, ג, עמ' 273-274.

56 שלמה רוזניק, 'מחתרת ופוליטיקה בחברה מפולגת - ממחתרת מפלגתית למפלגה במחתרת', עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן 1998.

57 על היחסים המורכבים בין המפלגה למחתרת ראו גם: עדותו של יוחנן בדר, 9.12.1992, ארכיון המדינה (להלן: א"מ); ניב, מערכות הארגון הצבאי הלאומי, ד, עמ' 36-37.

58 מרקוביצי, המפקד, עמ' 42.

59 על נאום בגין בכינוס בית"ר ראו: דין וחשבון של הכינוס העולמי השלישי של בית"ר, ורשה: בוקרשט 1940, עמ' 58-61. על רצונו של בגין לאחר מינויו לנציב בית"ר בפולין במאוס 1939 להסדיר את פעולות 'התאים החשאיים' של האצ"ל בפולין בכפיפות למפלגה כדי למנוע את חיזוק כוחו ועצמאותו של האצ"ל ראו: ח' בן-ירוחם (עורך), ספר בית"ר - קורות ומקורות, ב, הוועד להוצאת ספר בית"ר, תל אביב 1973, עמ' 986.

60 עדותו של אריה אלטמן, חטיבת עדויות, ארכיון ז'בוטינסקי (להלן: א"ז), 25.1.1966.

61 אריה נאור, 'המרד': לגיטימציה ואתיקה של מלחמת שחרור, לפי מנחם בגין, בתוך: מרקוביצי (עורך), המורדים, עמ' 96-98.

לסיומה, אינה מתיישבת עם צידודו העקרוני של ז'בוטינסקי בשיתוף פעולה עם בריטניה למימוש שאיפות הציונות⁶² ועם העדפתו להקים גוף צבאי לגיטימי בחסות המערב על פני העצמת המחותרת והעמקתה.⁶³ מכל מקום, אף שראשי המפלגה לאחר מותו של ז'בוטינסקי התנגדו למרד,⁶⁴ הציב בגין את האצ"ל בעמדה עצמאית והנהיג את המאבק בבריטים במנותק מעמדת המפלגה.⁶⁵

בפיקודו של בגין החל להירקם גם שינוי בהרכב של אנשי האצ"ל, והארגון נטה לקלוט רבים שלא היו מאנשי המפלגה.⁶⁶ גם הבריטים השיתו לבם לתהליכי הנתק בין המפלגה למחתרת תחת בגין. במכתב ששלח מפקד הבולשת ארתור ג'יימס כמה שבועות לאחר פרוץ המרד כתב שהפעולות נעשו 'ללא הכוונת הפוליטיקאים של אלטמן',⁶⁷ קרי ללא אישור הצה"ר. עצמאותו של בגין הובילה לתגובה פומבית חריפה של המפלגה. כחודשיים לאחר הכרזת המרד והפעולות שבאו בעקבותיו נכתב בהמשקיה שהמפלגה 'מעולם לא ראתה טרוריות באיזה צורה כמכשיר שלה. אין לה כל קשר עם פעילות טרוריסטית'.⁶⁸ על עצמת הנתק שהשתרר בין האצ"ל למפלגה מעידים, מן הצד השני, דבריו של בגין בפגישה שנערכה לפני פתיחת הסזון באוקטובר 1944 בין בגין לבין ראשי ההגנה: 'אנו חושבים שבגין גוריון הוא האיש שיכול היום להוביל את הנוער למלחמה. דווקא בגין גוריון ולא אלטמן או מי שהוא אחר במפלגה הרוויזיוניסטית'.⁶⁹

62 יעקב שביט סבור שרעיון המרד, כמו שהציע בגין, הוא אינטרפרטציה שעיוותה את כוונתו של ז'בוטינסקי. ראו: יעקב שביט, המיתולוגיות של הימין, צופית, בית ברל 1987, עמ' 125-152. ראו לציין שאף כי איני מקבל את הסברו, בגין ציון נתניהו, שהיה גם מזכירו של ז'בוטינסקי בשנת 1940, מביא טיעונים על שבגין מימש בהכרזת המרד בבריטים את לוח השקפתו המאוחרת של ז'בוטינסקי.

ראו: בגין ציון נתניהו, 'זאב ז'בוטינסקי - במעלה ההר', האומה, 150 (2002), עמ' 75-91.

63 שלומי רוניק, 'ז'בוטינסקי והאצ"ל: בראשית ברא אלוהים את הפוליטיקה', בתוך: אבי בראלי ופנחס גינוסר (עורכים), איש בסער, מסות ומחקרים על זאב ז'בוטינסקי, עיונים בתקומת ישראל, סדרת נושא (2004), עמ' 459-463. בכלל, מן המפורסמות שבגין השתמש בשמו של ז'בוטינסקי גם כדי להצדיק צעדים שמנוגדים לדרכו של ז'בוטינסקי. ראו: יעקב שביט, "אבי המרד": לבחינת התואר, תולדותיו ותפקודו במסורת ההיסטורית של הרוויזיוניזם, אצ"ל ותנועת החרות, מלאות, ב (1984), עמ' 387-407.

64 מרקוביץקי, המפקד, עמ' 65.

65 שלומי רוניק, 'חבלי הפרישה מהפרישה: האצ"ל - ממחתרת למפלגה (1947-1948)', בתוך: אברהם דיסקין (עורך), מאלטלנה עד הנה: גלגולה של תנועה - מחרות לליכוד, מרכז מורשת בגין, כרמל, ירושלים, 2011, עמ' 16.

66 'חובה עלי לומר שלא רק בית"רים היו בשורות המעמד. מפקד מחוז ת"א שהיה לפני שמואל לא היה בית"רי, גם מפקד מחוז חיפה לא היה בית"רי... גידי לא היה בית"רי. באו אלינו צעירים מהנוער העובד והפועל המזרחי, נוער ארצישראלי שלא הספיק להיות בבית"ר...'. מנחם בגין, כינוס בית"ר העולמי הרביעי, א"ז, 33-6/1, עמ' 84-86.

67 מרקוביץקי, המפקד, עמ' 127.

68 המשקיה, 7.4.1944.

69 דוח של הפגישה בין נציגי האצ"ל לבין נציגי ההגנה, 31.10.1944, בתוך: שלמה לב עמי, 'הפרוטוקולים של מפקדת "הארגון הצבאי הלאומי", יולי-נובמבר 1944, הציונות, ד (תשל"ז), עמ' 432-440.

ככל שנותק הקשר מהמפלגה, כך התעצב מעמדו של בגין בתור אישיות פוליטית, המתווה אסטרטגיה עצמאית לארגון, ולא בתור מפקד מחתרת-צבאי, הנשען מדינית על דרכה של המפלגה. אחד המאפיינים המעידים על בגין בתור מנהיג פוליטי טמון בהעצמת הממד התעמולתי של הארגון בפיקודו, שנועד לרכוש את דעת הקהל ואת אהדת היישוב. 'על חטיבת החת"ם (חיל תעמולה מהפכני) הוטל להפיץ ברבים את רעיון המרד. החשבנו מאוד את מלאכת ההסברה הציבורית [...]'. היינו חייבים לתת לו [לצ'יבור] באם רצינו במה שזכינו: בהבנתו ובאהדתו'.⁷⁰ גם עצם זה שרק בהנהגתו החלו במפקדת האצ"ל לרשום פרוטוקולים קשור לראייתו בעצמו מנהיג פוליטי-מדיני, שאינו מצמצם את תפקידו להנהגת מבצעים בלבד.⁷¹

בד בבד התעצם מעמדו הפיקודי של הדרג המבצעי במחתרת. אחת ההחלטות הארגוניות הראשונות של בגין היתה להרחיב את חופש הפעולה של חטיבת המבצעים. מאז ספטמבר 1945 הכריעה חטיבת המבצעים מה יהיה דפוס הפעולות, כמו גם בנוגע למועדן וליעדן,⁷² ואילו בגין והמפקדה נדרשו במרבית המקרים – אך לא בכלם, כמו שאציג בהמשך – לאשר אותם.

'גידלי': צמיחתו של עמיחי פאגלין בארגון

כמדומה שקשה להפריז בשוני, התרבותי והמנטלי, בין בגין, בעל הכישורים הרטוריים והגינונים הפולניים, לבין פאגלין, צבר בעל דמות תמירה ומראה מסוגף, שנודע בנטייתו להמעיט בדיבורים ובכישוריו הטכניים. דמותו של פאגלין מזכרת לבקיאים בתולדות האצ"ל, אך מוצנעת יחסית בקורות ימי היישוב. אף שמוזיאון האצ"ל ביפו קרוי על שמו, ליתר דיוק על שם כינוי המחתרתי 'גידלי', למעט מונוגרפיה שפרסם יוסף עברון בשנת 2001, שמציגה את קורות חייו הצגה חלקית ולא ביקורתית, אין בנמצא מחקרים על אודותיו.⁷³ הוא גם לא הותיר משנה מגובשת, שתסייע לסווג אותו אידאולוגית. עם זאת, דמותו נוכחת במרבית ספרי הזיכרונות והתיעוד של האצ"ל בפרשות שונות. הוא היה האחראי על מבצעים רבים ועל פיתוחים טכניים שונים, בהם פצצת החבית, מנגנוני ההשגה לפצצות, חליפת אמודאים ועוד.

פאגלין נולד בשנת 1922 בתל אביב למשפחה מהמעמד הבינוני, שנמנתה במקור עם מחנה תנועת העבודה. בנעוריו הצטרף להגנה בעקבות אחיו הגדול נריאל, אחד מכ"ג יורדי הסירה, שנעלמו במצולות הים.⁷⁴ הטרגדיה המשפחתית העצימה את אכזבתו מהמדיניות

70 בגין, המרד, עמ' 121-122.

71 ראוי לציין שהפרוטוקולים היחידים שנמצאו ושרדו הם משנת 1944, ושלמה לב עמי פרסם. ראו: לב עמי (לעיל הערה 69), עמ' 393-440.

72 יעקב מרקוביץקי, לקסיקון האצ"ל, משרד הביטחון, תל אביב 2005, עמ' 109.

73 עברון, גידלי והמערכה לפינוי הבריטים.

74 כ"ג יורדי הסירה יצאו בשליחות הפלמ"ח ב-18.5.1941 למבצע שנועד לפוצץ את בתי הזיקוק בטריפולי שבלבנון, אך הם נעלמו בים עם המלווה הבריטי שיצא עמם בנסיבות שטרם הובררו לאשורן.

הפסיבית של ההגנה, לטעמו, והוא פרש מהארגון במהלך קורס מ"כים שעבר באביב 1942.⁷⁵ בחלוף חודשים הצטרף לאצ"ל, שהיה אז בפיקודו של מרידור, בתחילה בתור לוחם בחטיבת הקרב (הח"ק) של הארגון, ועד מהרה התמנה למפקד 'התא האדום' של האצ"ל בתל אביב, אחת מארבע היחידות הקרביות.⁷⁶ גם מהמדיניות של האצ"ל תחת מרידור הוא לא רווה נחת. פאגלין היה דומיננטי בהקמת 'עם לוחם', ולחץ להריגתו של הנציב העליון, או לפחות לחטיפתו.

בשלהי ינואר 1944, בעת תקופת המעבר בין מרידור לבנין, לאחר שהתאכזב מסיכול התכנית של 'עם לוחם', החליט פאגלין לפעול ללא אישור המפקדה. עם שני חברים הטמין מטעני חבלה במשאיות של חברת 'האחים סטיל' ביפו, שהובילו אספקה לצבא הבריטי. אחד השותפים, איוב אבטליון, נתפס ונידון לתריסר שנות מאסר.⁷⁷ אף שאת הפעולה ביצעו אנשי האצ"ל, היא לא הובאה לאישור המפקדה ועל כן הותירו פאגלין וחבריו כרוז, שנחתם בשם ארגון 'הלוחמים'. לאחר שהתעורר חשדו של לבני, קצין המבצעים, הודה פאגלין במעשה. לבני החליט שהאצ"ל יקבל אחריות על הפעולה בדיעבד. לעדותו של פאגלין, לבני סיפר לו שלפעולה היה משקל בזירוז הכרזת המרד, משום שבגין נכנס לתפקידו בשעה שהבין שאנשי השטח דוחקים למעשים.⁷⁸ גם פעילים אחרים באצ"ל העידו שהתסיסה שאפיינה את השטח היתה זרז להכרזת המרד.⁷⁹ בדיעבד אפשר לראות בכך את טביעות האצבעות הראשונות של פאגלין על דרכו של הארגון, שהשתלבו אז ברצונו של בגין להכריז על המרד. באפריל 1946, לאחר שעצרו הבריטים את לבני, מונה פאגלין לקצין המבצעים במקומו, והשפעתו הלכה והעמיקה.

בין רצון השטח לשיקולי המפקדה: חיכוכים ראשונים

העימות הראשון בין בגין לפאגלין התרחש במהלך הסזון (דצמבר 1944 ועד שלהי פברואר 1945).⁸⁰ עוד לפני פתיחת הסזון בחר בגין באסטרטגיה כפולה: מחד גיסא סירב לדרישת נציגי ההגנה לוותר על המאבק המזוין בבריטים ולהכפיף את האצ"ל למרות המוסדות

75 עברון, גידי והמערכה לפינוי הבריטים, עמ' 43-44.

76 שם, עמ' 52.

77 לצד פאגלין ואבטליון השתתף במבצע גם דוד דנון. ראו: עברון, שם, עמ' 18.

78 שם, עמ' 56-57.

79 לטענת פאגלין, 'הובהר להנהגה החדשה בראשותו של מנחם בגין שקצרה רוחם של אנשי השורה, ואם הארגון לא יפעל כגוף – יפעלו אנשיו כיחידים'. ראו: שם, עמ' 57. גם בנימין לובוצקי-אליאב מספר על התסכול של אנשי השטח מהיעדר הפעילות ערב כניסת בגין לתפקידו: 'האצ"ל היה אז בשפל ניוונו גם בגלל הנסיבות הפוליטיות וחוסר הפעילות וגם משום חוסר מנהיגות בעלת סמכות'. ראו: בנימין אליאב, זכרונות מן הימים, עם עובד, תל אביב 1990, עמ' 158.

80 להרחבה באשר לסזון ראו: שביט, הסזון.

הלאומיים, ומאידך גיסא הורה לאנשיו להבליג ולהימנע 'ממלחמת אחים'.⁸¹ זו לא היתה החלטה פשוטה. מובן שנטייתו להימנע מתגובה נבעה גם מהערכתו שממילא לא יהיה בכוחו של האצ"ל לנצח ומרצונו לזכות באהדת היישוב על נכונותו לספוג את המכות. מכל מקום, בחירתו להימנע מתגובה לא היתה מוחלטת מלכתחילה. בישיבת המפקדה באוקטובר 1944 נכתב ש'הוחלט להיות זהירים ולא להיגרר אחרי פרובוקציה, לעשות הכל למען מניעת אפשרות של ריב פנימי - אולם אם לא תהיה ברירה - נתגונן, נשיב על כל נסיון של פגיעה במעשים תקיפים'.⁸² לעומת זאת, בשיחה שקדמה לסזון עם נציגי הסוכנות היהודית וההגנה אליהו גולומב ומשה סנה הבליע בגין אמירה, שלא זכתה לתגובה בשעת אמת, וגם בדיעבד לא הבליטו אותה ההיסטוריונים, אך היא מעניינת: 'אנו ננהל את מלחמתנו. לא התחייבנו לפעול כל 24 שעות. ישנן הפסקות. ייתכן שנמצא לנחוץ לבצע את הפעולה הבאה בעוד חצי שנה וייתכן שזה יקרה מחר'.⁸³ כלומר, ייתכן שבגין ניסה למנוע את הסזון בהסכמה שבשתיקה להפסקת הפעולות בלי להכריז על כך ובלי להתחייב לתקופה קצובה. בכל אופן, דבריו לא זכו לתגובה, ובראשית נובמבר הכריע בגין בישיבת מפקדה נגד פשרה עם המוסדות הלאומיים ובעד הבלגה על פעולות שיערכו נגד אנשי האצ"ל, לצד פתיחה במערכת הסברה שתסביר את מניעי הארגון.⁸⁴ בשעה שמצא רעיון ההבלגה אוזן קשבת בקרב חברי מפקדת האצ"ל, שממילא היו נכונים להפנמת שיקולים רחבים, היה קשה יותר לכפות את היעדר התגובה על אנשי השטח, שנטו לאקטיביזם. ככל שהתרבו המעצרים והרדיפות, שכללו הסגרה לידי הבריטים, החרמת כלי נשק, כספים, וסילוק אנשי האצ"ל ממקומות עבודה,⁸⁵ כך התעצמה הדרישה לתגובה, בניגוד למדיניותו של בגין. פאגלין, שהתנגד לפסיביות שכפה בגין מלכתחילה, קיבל בדוחק את ההוראה, ואיים שבכל מקרה יפעיל מטען נפץ אם ינסו לחטוף אותו.⁸⁶ זו רק דוגמה לקושי שנתקל בו בגין בהכפפת אנשי השטח למרותו ולציות להוראתו. בחורף 1945, כשהחל גם לבני, שהסתתר עם בגין בדירת מחבוא, לצדד בתגובה,⁸⁷ החליט בגין לכנס את נציגי צעירי המחתרת כדי

- 81 ראו, למשל: 'לא תהיה מלחמת אחים', חרות, 3.12.1944; פרוטוקול ישיבת מפקדת האצ"ל, 1.11.1944, בתוך: לב עמי (לעיל הערה 69), עמ' 423.
- 82 פרוטוקול ישיבת מפקדת האצ"ל, 16.10.1944, בתוך: לב עמי, שם.
- 83 פרוטוקול של פגישה בין נציגי האצ"ל לבין נציגי הסוכנות היהודית וההגנה, 31.10.1944, בתוך: לב עמי, שם, עמ' 438.
- 84 פרוטוקול ישיבת מפקדת האצ"ל, 1.11.1944, בתוך: לב עמי, שם, עמ' 429.
- 85 שביט, הסזון, עמ' 101-119; ניב, מערכות הארגון הצבאי הלאומי, ד, עמ' 96-114.
- 86 לבני, המעמד, עמ' 123. בדיעבד אמר פאגלין ש'מה שליבי לא היה שלם בזמנו וגם לא שלם היום הוא בשני דברים. העיקרון שלא תהיה מלחמת אחים והמחיר שאנחנו שילמנו בעדו...מחיר של דם של אנשים שלנו. אני מתכוון גם לזמן שאיבדנו, גם לסבל שאנשים סבלו בבתי סוהר וגם למחיר שכתוצאה מכך המדינה שהוקמה לא הוקמה בגבולות ההיסטוריים שעליהם חלמנו... זו היתה הרגשתי בזמנו, ואני חושב שזה היה אחד הדברים שהארגון לקה בו'. ראו: ריאיון עם עמיחי פאגלין, 27.11.1970, המכון ליהדות ומנו, 2(71).
- 87 לבני, המעמד, עמ' 122-123.

לשכנעם ישירות בצדקת עמדתו. הפגישה נערכה בפרדס ברמת גן, והוא הופיע בו מאחורי וילון מפאת הסודיות.⁸⁸ הפגישה היתה טעונה. מאחר שבגין עשה את צעדיו הראשונים בתור מפקד הארגון, ועל רקע הפקפוק הראשוני ביכולתו להנהיג מחתרת, יש להניח שקל היה לו יותר לבסס עמדות אקטיביסטיות מלכפות הבלגה ולהצטייר פסיבי.

בדבריו לפני אנשי השטח דחק בגין את טיעונו המוסרי נגד מלחמת אחים לטובת הדגשת הערכתו שתגובה נגד תוקפנות אנשי הפלמ"ח תסייע לסיכול רעיון המרד בבריטים. לדבריו, הבריטים שואפים לגרור את היישוב למאבק פנימי, שיסיט את האצ"ל ממטרתו, יתיש את ההגנה, ולאחר מכן ישברו את כוח ההתנגדות של היישוב כולו.⁸⁹ בגין הצליח להפיס את דעת אנשי השטח. כמדומה שהסיבה המרכזית להצלחתו היתה שצייר את המחלוקת כבעלת השפעה פוליטית-מדינית רחבה. המקרים הבאים שייסקרו כאן יעידו על מגמתיות: מצד אחד בגין הצליח לכפות את מרותו ברגעי מחלוקת שנגעו לסוגיות בהקשר פוליטי-מדיני, ומצד אחר נתקל בקושי להכריע בנוגע למחלוקות שנקשרו בנושא מבצעי מובהק, אף שגם לו היו השפעות פוליטיות.

כך קרה באוקטובר 1945, במהלך המגעים לייסוד תנועת המרי העברית, שנועדה לכונן שיתוף פעולה בין ההגנה, האצ"ל ולח"י במאבק נגד הבריטים.⁹⁰ המשא ומתן להסדרת אופני הפעולה של תנועת המרי החל בספטמבר 1945, וההסכם אמור היה להיכנס לתוקף בנובמבר. בעת המגעים סירב בגין להצעה להטמיע את האצ"ל בהגנה, הן בגלל המשקעים שהשאיר הסזון הן מכיוון שלא היה מעוניין לוותר על עצמאות הארגון. 'לא נוכל – אמרת להם – לוותר על קיומנו העצמאי, ובוודאי לא בשלב הראשון של המלחמה המשותפת'.⁹¹ ואולם, הוא פעל ככל יכולתו לשיתוף פעולה אד הוק בין המחותרות.⁹² בכך ביקש, בראש ובראשונה, להעצים את המאבק המזוין בבריטים, אך גם להוכיח שהיישוב מאמץ את אסטרטגיית המאבק של האצ"ל, והדבר יכול לתרום להשגת לגיטימציה לארגון, שהיתה חשובה בעיניו.⁹³ עם זאת, בשל היריבות בין המחותרות לוותה הקמת תנועת המרי במשא ומתן ממושך לגיבוש הסכם מקובל על הצדדים.

אחת הסוגיות שהעיבה על הסיכום היתה אם לאשר לאצ"ל ולח"י לנקוט פעולות 'רכש' עצמאיות, כלומר מבצעים לשדידת כלי נשק וכסף, במהלך האיחוד. ב-11 באוקטובר, בעוד

88 'עדותו של יעקב סיסא אהרוני', הירדן, 203 (נובמבר 2002), עמ' 6.

89 שם.

90 על המגעים להקמת התנועה ראו: אלי שאלתיאל, תמיד במרי – משה סנה, ביוגרפיה 1948-1909, עם עובד, תל אביב 2000, עמ' 201-207.

91 בגין, המרד, עמ' 262.

92 שם, עמ' 260-262.

93 ניב מספר כי ביטויי הערכה של אנשי ההגנה כלפי אנשי האצ"ל במהלך הפעילות המשותפת היו 'מקור לסיפוק רב' בשביל בגין, שכן בעיניו הם הקנו לארגון לגיטימציה כללית ביישוב. כך היה, למשל, כשפורסמה בעיתון אשנב מודעת אבל על איש אצ"ל. ראו: ניב, מערכות הארגון הצבאי הלאומי, ד, עמ' 238.

הצדדים מתדיינים, התברר שהסוגיה תאורטית: אנשי האצ"ל פרצו למחנה של הצבא הבריטי ברחובות ונטלו ציוד צבאי רב בלי להמתין לאישור. משה סנה וישראל גלילי, נציגי ההגנה, האשימו את בגין בחבלה במשא ומתן ובתרמית.⁹⁴ גם אנשי לח"י התרעמו.⁹⁵ הם לא ידעו שגם מפקד האצ"ל הופתע מהפעולה. פאגלין, שהוטרד מכך שמלאי התחמושת של האצ"ל אוזל, ביקש מלבני אישור לביצוע פעולת רכש. לאחר שעדכנו לבני שבגין שולל את הפעולה כל עוד מתנהל משא ומתן בסוגיה, החליט פאגלין להוציא לפועל את תכניתו ללא אישור.⁹⁶ למבצעי הפעולה הסביר פאגלין כי מוטב לפעול ללא הסכמה מבגין, שכן ידיו כבולות בהסדרים פוליטיים, אולם אילו יכול, גם בגין היה מאשר את המבצע החיוני.⁹⁷ בזיכרונותיו הודה בגין במבוכתו כשגילה את ההתרחש. 'מ'צבנו היה לא נעים [...] את האמת לא יכולנו לגלות להם. פעולת הרכישה ברחובות באה גם לנו כהפתעה; היא בוצעה, לא לפי החלטת המפקדה והוראתה, אלא על דעת המבצעים עצמם.'⁹⁸ בשעת אמת היתה מצוקתו כפולה: מצד אחד, הוא לא רצה להצטייר לפני אנשי ההגנה והלח"י כמפקד שאינו שולט באנשיו, קל וחומר שבכך היה מציג את האצ"ל, ערב הקמת תנועת המרי, בתור ארגון לא ממושמע ולא היררכי, והדבר היה עלול לפגוע בלגיטימציה של הארגון ובנכונות לשיתוף האצ"ל במאבק. מצד אחר, הוא לא שש להתעמת שוב עם פאגלין ועם אנשי השטח כדי שלא לערער את מעמדו בתוך הארגון. לבסוף בחר בנתיב ביניים: הוא העניק הסבר אפולוגטי לראשי ההגנה, והסתפק בשיחת נזיפה לפאגלין ולפקודיו.⁹⁹ עדות לכך שבגין היה מודע לפגיעה בסמכותו ולא הקל בה ראש ניכרת בהדגשתו ש'המטרת עליהם דברי תוכחה [...] זאת היתה הפעולה היחידה בכל שנות המרד, שבוצעה על ידי חיילי הארגון בלי הוראה או בלי אישור'.¹⁰⁰ ואולם, שלא כדבריו, זו לא היתה הפעולה היחידה שבוצעה בלי הוראה או אישור. לעומת זאת, פאגלין, שאולי חשש מתחקיר שיויביל להדחתו, העיד בנימה ששזור בה מעין זלזול ש'במקום בוררות נערך איזה מסדר וקיבלנו את המנה שלנו בצורה קולקטיבית לקבוצה של מפקדים וחיילים'.¹⁰¹

94 שם, עמ' 174.

95 בגין, המרד, עמ' 264.

96 לעדות פאגלין ראו: אורי ברנר, אלטלנה – מחקר מדיני וצבאי, הקיבוץ המאוחד, תל אביב 1978, עמ' 118.

97 לימים הצדיק פאגלין את הפעולה כך: 'השיקול שלי היה שבשביל הארגון העברת הנשק מרחובות למחסני הארגון היתה שאלה של חיים ומוות [...] גם אם נכון שהמפקדה שלנו ידיה כבולות על ידי איזו הבטחה או הסכמה או הסכמה בחצי פה, והיה ברור לנו שהמפקדה שלנו לא תוכל בשלבים אלה ובתקופה הנראית לעין להשיג אישור [...] החלטנו לנקוט בדרך הזאת שהיא תעשה ללא אישור המפקדה ואז המפקדה שלנו תהיה משוחררת מהתחייבות שלה [...] כפי שאני אמרתי לאנשים, אני בטוח שמפקד הארגון, אם הוא יכול היה לתת את הפקודה, הוא היה אומר "לכו וקחו"'. ראו: פאגלין (לעיל הערה 86).

98 בגין, המרד, עמ' 264.

99 עדות מאיר (מרק) קאהן, 14.9.1993, עדויות בעל פה ('פרויקט בגין'), א"מ. קאהן היה חבר המפלגה הרוויזיוניסטית, שפעל להשגת שחרורו של בגין מצבא אנדרס, ולימים אחד מחברי מטה האצ"ל.

100 בגין, המרד, עמ' 264-265.

101 פאגלין (לעיל הערה 86).

עצם זה שלעומת חילוקי הדעות בזמן הסזון, אז נכנע פאגלין לדעת מפקדו, הפעם בכל הנוגע ל'רכישת' כלי נשק הפר את מרותו מעיד שמכותו של בגין היתה בעלת משקל חזק יותר בסוגיות בעלות השפעות פוליטיות, ורעועה יותר בהקשרים טקטיים, כמו מספר כלי הנשק הנחוצים לארגון, אף שלסוגיה הטקטית היתה השפעה פוליטית בכל הנוגע לסיכון הקמת תנועת המרי העברית. מכל מקום, את ההסדרה המהירה של היחסים ביניהם ניתן ליישב בעיקרון שעליו נשען דפוס יחסי בגין עם פקודיו במשך כל דרכם במחתרת: אחריות מלאה תמורת נאמנות מלאה. כלומר, חרף הפרת מרותו לקח בגין אחריות על מעשי פקודיו ובתמורה ציפה לנאמנותם ולהכרה עקרונית במעמדו כמנהיגם.

זאת ועוד, בעקבות פיצוץ מלון המלך דוד ב־22 ביולי 1946, שגבה את חייהם של יותר מתשעים בני אדם, בשעה שלפי התכנית המקורית היתה אמורה להיחרב רק המפקדה,¹⁰² התלקח עימות בין ראשי ההגנה לראשי האצ"ל על האחריות לפעולה. פרשת מלון המלך דוד היא סוגיה מורכבת, שתרמה להחלטה לפרק את תנועת המרי העברית, ואין זה המקום להרחיב בה.¹⁰³ חשיבותה לענייננו בהעמדתה במבחן מחודש את יחסי פאגלין עם בגין ואת נוסחת הנאמנות המלאה תמורת האחריות המלאה, שכן לאחר הפעולה טען יצחק שדה שהסיבה לתקלה שגבתה חיי אדם רבים היא שפאגלין שינה את לוחות הזמנים המיועדים ללא אישור כדי למנוע סכנת חשיפה ללוחמי האצ"ל.¹⁰⁴

מכיוון שטרם המבצע נפגשו שדה ופאגלין לפגישת עדכון מבצעית ללא רישום פרוטוקול, דרש מבגין ישראל גלילי, נציג ההגנה בתנועת המרי העברית, לערוך תחקיר לפאגלין. בגין אמר שלא ייתכן שפאגלין משקר, אך בשל חומרת האירוע נמנע מלהעניק לו אשראי מלא, וניאות לקיים בירור בינו לבין שדה.¹⁰⁵ לפי הביוגרף של פאגלין, כששמע פאגלין שבגין עתיד לקיים לו בירור, הוא 'לא האמין למשמע אוזניו ונעץ בבגין עיניים תמהות'.¹⁰⁶ אך הוא נעתר לכך. לפי ספר ההגנה, הבירור הסתיים ללא הסכמה,¹⁰⁷ ואילו בגין טען שהוכח שפאגלין צדק.¹⁰⁸ מכל מקום, באוגוסט 1946 הביאו לחציו של חיים ויצמן, שנתמך בעניין גם בבן גוריון, להחלטה להפסיק את פעולות המרי,¹⁰⁹ ואם עלול היה לצוץ 'דם רע' בין בגין לפאגלין בשל התחקיר שערך לו, הוא שָׁכַךְ עד מהרה משום תחושת הקיפוח המשותפת

102 על הפיגוע במלון המלך דוד נכתבו ספרים ומאמרים רבים. ראו, למשל: בגין, המרד, עמ' 294-312; גיב, מערכות הארגון הצבאי הלאומי, ד, עמ' 278-281; יורמן ופעיל, מבחן התנועה הציונית, עמ' 209-213.

103 יהושע פרוינדליך, מחורבן לתקומה: המדיניות הציונית מתום מלחמת העולם השנייה ועד הקמת מדינת ישראל, מפעלים אוניברסיטאיים להוצאה לאור, תל אביב 1994, עמ' 42-49.

104 עברון, גידי והמערכה לפינוי הבריטים, עמ' 148-154.

105 עדות גלילי, ארכיון יד טבנקין, מכל 172, תיק 5, מסמך 1.

106 עברון, גידי והמערכה לפינוי הבריטים, עמ' 153.

107 בן ציון דינור (עורך ראשי), ספר תולדות ההגנה, חלק ב, משרד הביטחון, תל אביב 1975, עמ' 898.

108 בגין, המרד, עמ' 309.

109 שאלתיאל, תמיד במרי, עמ' 282-288.

לשניהם על רקע האשמת האצ"ל באחריות בלעדית להרוגים. 'אלה אותם אנשים ששנאו את ז'בוטינסקי, וכלפינו זה רק המשך השנאה',¹¹⁰ נהג בגין לומר לאחר מכן. כמוכנים רבים, גם מההתרחשויות לאחר פיצוץ מלון המלך דוד אפשר להקיש שפאגלין נטה לקבל את סמכותו של בגין בנושאים פוליטיים (קבלת דרישת המפקד להשתתף בכירור עם נציגי ההגנה) ולא בנושאים מבצעיים (ההחלטה על אופן הפעולה). גישה זו ניכרת גם בדגש שמטיילה הביוגרפיה של פאגלין על בקשתו לקבל אישור חריג מבגין לפעולה נגד מועדון הקצינים הבריטים בבית גולדשמידט בירושלים. אף שבכל הנוגע לעיתוי המדויק של מבצעי האצ"ל נהג הדרג המבצעי לרוב כסמכות העליונה ולא נדרש לאישור, הפעם נדרש אישור, מכיוון שהפעולה נקבעה ליום שבת 1 במאוס 1947, ובגין הנהיג נוהג עקרוני, ולפיו באצ"ל נמנעים מפעולות בשבתות ובמועדים מתוך כבוד למסורת ('ואף על פי שידענו כי מלחמתנו מלחמת מצווה היא, המותרת גם בשבת, העדפנו, בדרך כלל, להשבת נשקנו ביום השבת [...] יותר משישראל שמרו על השבת שמרה השבת - בשנות המרד - על האנגלים').¹¹¹ במקרה הזה נזהר פאגלין שלא לפגוע באידאולוגיה שהתווה בגין ביחס הארגון לזהותו היהודית.¹¹²

כאמור, משום נוסחת הנאמנות המלאה תמורת האחריות המלאה מעולם לא הגדיר פאגלין את עצמו מפקד בפועל, ונמנע מלקרוא תיגר על מנהיגותו של בגין, גם כשהפר את הוראותיו. ועם זאת, בהקשר הזה מעניינת העובדה הבאה. לאחר הפעולה בבית גולדשמידט הטילו הבריטים משטר צבאי על תל אביב, ובשל כך נוצר קושי לשמור על קשר בין המפקדה לבין אנשי השטח. באצ"ל הוחלט לאפשר לפאגלין להוציא מבצעים בזמן הזה ללא אישור המפקדה,¹¹³ וגם את הכרוזים שדיווחו על פעולות הארגון - תחום שהיה נחלתו של בגין - ניסח פאגלין, תוך שהוא חותם עליהם בשם הזמני 'מפקדת השדה'. כדיעבד שחזר פאגלין: 'כיוון שמפקדת הארגון בתל אביב היתה מנותקת והעיתוננים לא הופיעו - מילאנו אנחנו את החסר. הוצאנו לאור בולטיין יומי וחתמנו "מפקדת השדה", להבדיל ממפקדת הארגון, ולימים טענו נגדנו שביקשנו "לרשת" את סמכויות המפקדה'.¹¹⁴ אמנם פאגלין לא מסר מי חשד שהוא וחייליו מבקשים לרשת את מקומם של בגין והמפקדה, אך עצם אזכור החשד מעיד שהמתח בין מנהיגותו של פאגלין לזו של בגין היה ידוע בקרב אנשי האצ"ל, ואף עורר שמועות בנושא.

110 עדות שמואל כץ, 6.8.1993, א"מ.

111 בגין, המרד, עמ' 145.

112 ראוי לציין כי פאגלין ביקש לפעול בשבת, כשהתחבורה הציבורית מושבתת, כדי להימנע מפגיעה בשוגג בנוסעי האוטובוס, שחלף מסלולו בסמוך למקום הפיגוע המיועד. בגין אישר את המועד החריג (לא בפעם היחידה). ראו: עברון, גידי והמערכה לפינוי הבריטים, עמ' 223.

113 גולן ונקדימון, בגין, עמ' 143.

114 עברון, גידי והמערכה לפינוי הבריטים, עמ' 227. לקריאה באחד הכרוזים ראו: יצחק אלפסי (עורך),

אצ"ל - אוסף מקורות ומסמכים, ד, מכון ז'בוטינסקי, תל אביב 2002, עמ' 20.

עימות אסטרטגי: פני האצ"ל מאז 1947

חרף מחלוקות מבצעיות ופיקודיות ראו בגין ופאגלין עין בעין את הקו האסטרטגי העיקרי שהתווה האצ"ל מאז הכרזת המרד: המאבק המזוין בבריטים. אולם, אפשר להורות על קיץ 1947, כשניבשה ועדת אונסקו"פ את מסקנותיה באשר לעתיד המנדט וארץ ישראל, וכבר היה ברור שמבחינת המפה הבין-לאומית מעמד בריטניה בנסיגה,¹¹⁵ כמוקד למחלוקת האסטרטגית בין בגין לפאגלין בנוגע להמשך פעילותו של האצ"ל. כך העיד פאגלין:

ב-10 באוגוסט 1947 נכנסה יחידה ערבית מזוינת לבית קפה [הכוונה לפיגוע ב'גן הוואי' שבתל אביב], ריכזה את האנשים וירתה בהם. באתי למנחם למחרת בבוקר ואמרתי לו, 'זו נקודת תפנית בשבילנו, פרשת דרכים. ברור שתהיה מלחמה עם הערבים עכשיו...' פה נתגלתה החולשה הגדולה שלו. הוא לא היה בארץ במאורעות בשנות השלושים והעשרים. הוא אמר לי במילים האלה – 'תשכח מזה שיותר ערבי ירים יד על יהודי במזרח הקרוב... [אחרי] הפעולות האדירות שעשינו, לא יעז יותר בן יפת להרים ידו על יהודים. אל תדאג'. אני יצאתי מאוכזב.¹¹⁶

מהדברים משתמע כי לאור הצפי בדבר תום המנדט הבריטי דרש פאגלין לערוך רה-אורגניזציה באצ"ל כדי לבסס אותו על יחידות צבאיות, שיהיו מוכנות למאבק צבאי בערבים, ולזנוח את הפעולות נגד הבריטים. במובן זה הלמה הערכתו של פאגלין את זו של בן-גוריון, שביקש עוד בחודשים הראשונים של 1947 לשפר את יכולותיה של ההגנה להיערך למלחמה בצבאות ערב.¹¹⁷ ואולם, בגין לא קיבל הערכה זו, וסירב לרה-אורגניזציה באצ"ל. פאגלין האשימו בליקוי בהבנת המציאות המתפתחת. פאגלין הוסיף על כך:

בארגון תמיד היתה קיימת שביעות רצון לאחר כל פעולה, כל מכה שנתנו לבריטים, היתה איזושהי הרגשה של סיפוק 'הראינו להם'. אני תמיד הרגשתי שהעניין הזה הביא לכך שנסטה מהדרך [...] אנחנו, קבוצה קטנה מצומצמת של קצינים בארגון, כל הזמן חלמנו על הקמת כוחות סדירים במחותרת. היינו מוכנים לוותר לגמרי על פעולות נגד הבריטים במידה ונוכל להגביר כוח של יחידות סדירות במחותרת, בו בזמן שמרבית הפיקוד של הארגון הסתפק בפעולות יוקרה ובהישגים פוליטיים שניתן להשיג מפעולות היוקרה... זו היתה ההרגשה של האנשים שבידיים שלהם ביצעו את הפעולות בו בזמן שבמפקדה היתה הרגשה של שביעות רצון.¹¹⁸

115 יהושע פרוינדליך, 'פרשת חקירתה ומסקנותיה של ועדת אונסקו"פ בארץ ישראל, 1947', הצינונות, ג' (1988), עמ' 27-52.

116 פאגלין (לעיל הערה 86).

117 אניטה שפירא, בן-גוריון, דמותו של מנהיג, עם עובד, תל אביב 2015, עמ' 130.

118 פאגלין (לעיל הערה 86).

נראה כי לאכזבת פאגלין מרחיית הצעתו היה חלק בכפירתו בסמכותו של בגין כמה חודשים אחרי כן, במהלך המבצע שערך האצ"ל בשלהי אפריל 1948 לכיבוש שכונת מנשיה ביפו.¹¹⁹ פאגלין ראה בכיבוש מנשיה הכרח מידי,¹²⁰ צעד מקדים לכיבוש יפו, שנועדה לפי תכנית החלוקה להשתייך למדינה הערבית, עוד טרם יציאת הבריטים מהארץ, שכן לדבריו 'בעוד אנו ממתנים לנפילתה של יפו כפרי בשל – עלולים המצרים לנחות בנמלה ולשגר משם רכב שריון וטנקים היישר אל ליבה של תל-אביב'.¹²¹ הרעיון עורר מחלוקת במפקדה, בין השאר מפני החשש מפני קרב מול הבריטים, שטרם עזבו את הארץ.¹²² רק לאחר לבטים ומאמצי שכנוע של פאגלין ניאות בגין למהלך.¹²³

זו היתה הפעולה הצבאית הגדולה ביותר עד אז בתולדות האצ"ל, ולשם ביצועה גויסו כשמונה מאות חיילים, רובם לא אומנו מראש למשימה מעין זו.¹²⁴ למבצע לא היתה רק מטרה צבאית, כי אם גם פוליטית. בשלב הזה, כשעמדה תנועת החרות להיות מוקמת כמפלגה פוליטית על בסיס יוצאי המחותרת, היה חשוב לבגין לבסס את יוקרת הארגון גם על תרומתו למלחמת העצמאות, שבה היה מועט חלקו של האצ"ל, שלא היה מיומן במבצעים צבאיים. הממד התעמולתי-פוליטי של המבצע, שנועד להמחיש את תרומת האצ"ל במערכה הצבאית להקמת המדינה, ניכר בהוראה לפתוח את המבצע בצעדה של חיילי האצ"ל מתל אביב ליפו, כשהם עונדים על זרועם סרטים שחורים עם הכיתוב 'רק כך'.¹²⁵ עם זאת, נראה כי חששותיו של בגין מפני התוצאות הוסיפו להטריד אותו, ולמרות יכולתו הרטורית חש, לדבריו, 'אימתא דציבורא' בכואו לנאום לפני חייליו, והסתפק בדברי ברכה ועידוד קצרים.¹²⁶ פאגלין הורה לפלוגות של האצ"ל להוסיף להתקדם ברגל לעבר שכונת מנשיה.¹²⁷ ב-25 באפריל, לאחר עיכובים טכניים, החלו חיילי האצ"ל להרעיש את יפו

119 על כיבוש יפו נכתבו מחקרים ומאמרים רבים. ראו, למשל: עמיחי פאגלין, 'הטקטיקה בכיבוש יפו', *חרות*, 19.4.1949; חיים לזר, *כיבוש יפו*, שלח, תל אביב 1951, עמ' 217-225; 123-124; Itamar Radai, 'Jaffa 1948: The Fall of a City', *Journal of Israeli History: Politics, Society, Culture*, 1 (2011), pp. 25-34; Arnon Golan, 'The Battle for Jaffa, 1948', *Middle Eastern Studies*, 48/6 (2012), pp. 997-1011.

120 עדות שרגא עליס, סגנו של פאגלין, 29.1.2001, ארכיון מרכז מורשת בגין (להלן: אמ"ב).

121 יוסף עברון, 'בכיבוש יפו סיכל האצ"ל תוכנית בריטית לשוב ולהשתלט על הארץ', *האומה*, 172 (תשס"ח), עמ' 48.

122 ש.ם.

123 ש.ם.

124 Golan (above note 119), p. 1002

125 החשיבות שהעניק בגין לדעת הקהל ניכרת גם בדברים שכתב לאחר המבצע: 'העיר תל-אביב צהלה ושמחה. המונים, המונים פורצים לרחוב ומריעים לכבוד הכובשים [...] הפגנות חדווה נערכו ברחובות [...] ההמונים הריעו לכבוד חיילי האצ"ל'. ראו: מנחם בגין, 'כיבוש יפו ומשמעותו האסטרטגית', *חרות*, 2.4.1964, עמ' 3.

126 בגין, *המרד*, עמ' 437-438.

127 עדות קאהן, 14.9.1993, עדויות בעל פה (פרויקט בגין), א"מ.

במרגמות 81 מ"מ.¹²⁸ תקצר היריעה מלפרט את השתלשלות הקרב, אך בחלוף יממה, שבה התקשו לוחמי האצ"ל במשימתם, בין השאר משום שהבריטים התערבו ואף איימו לירות ממטוסי חיל האוויר,¹²⁹ החליט בגין שמוטב לחדול. הכבידו עליו גם דיווחי העיתונות, שראו בפעולה כושלת וראוותנית. בעיתון הארץ נכתב: 'אם אצ"ל נתקל בקשיים בכיבוש יפו, הוא יכול לנחם את עצמו כי הצליח יותר בכיבוש תל אביב', ובדבר הכתירו את הפעולה בכותרת 'הצ'יזבאט הצבאי הלאומי'.¹³⁰ להערכת ארנון גולן, בגין דרש להפסיק את האש בעקבות ההצעה שקיבל בערב 26 באפריל מטעם נציגי ההגנה לחתום על הסכם שמכיר באצ"ל כגוף פוליטי ובלוחמי האצ"ל שיתגייסו לצה"ל כחטיבה אוטונומית בתמורה לקבלת מרות ההגנה. הסיבה היא שהעניקה לו את ההישג הפוליטי שחפץ בו. בהגנה חפצו להפסיק את פעולת האצ"ל כדי למנוע התערבות בריטית, ולאפשר לכוחותיהם לפעול במקום הארגון.¹³¹ ואמנם, בישיבת המפקדה דרש בגין לסגת, וקבע ש'לא היה כאן כל כישלון. פשוט כוח המשולב של האויב גדול פי כמה מכוחנו [...] אינני רוצה שנטיח בראשינו על הסלע'.¹³² ואולם פאגלין התנגד להחלטה של בגין, ודיווח שהחיליים בשטח דוחים את הוראת הנסיגה.¹³³ בזיכרונותיו קבע בגין: 'בפעם הראשונה התמרדו בי חיילי הארגון הצבאי הלאומי. הם פשוט מיאנו למלא את פקודת הנסיגה' (הוא התעלם מכך שבאותו הספר ציין כי הפעם היחידה שבה בוצעה פעולה ללא הוראות היתה פעולת הרכש בעת המשא ומתן להקמת תנועת המרי העברית).¹³⁴ מכל מקום, פאגלין יזם הצעה למהלך צבאי חדש; הפעם הוא תוכנן להיערך בשעת החשכה, וכלל פיצוץ בניינים כדי למנוע תנועה ממשורייני הבריטים וחדירה דרך קירות הבתים.¹³⁵ בגין נאלץ להיכנע לדרישה. 'מרידת החיליים ניצחה', כתב, 'על דעת המפקדים והחיליים הוחלט לבטל את ההחלטה הקודמת, לא נפסיק את הקרב. נחדשו. ביתר שאת, בפיקודו של גידי. לפי תוכניתו'.¹³⁶

ב-27 החלה ההתקפה המחודשת של האצ"ל, ובבוקר 28 באפריל התקדמו כוחות האצ"ל עד לחוף מנשיה וניתקו את השכונה מיפו.¹³⁷ כוחות האצ"ל ביקשו להתקדם למרכז העיר, אך עצרו אותם משוריינים בריטיים. את הקרב השלימו כוחות ההגנה, שתקפו גם כמה

128 בגין, המרד, עמ' 428.

129 אחד השיקולים של ממשלת בריטניה לתקוף ביפו היה לשקם את מעמדה בעולם הערבי. ראו: מוטי גולני, ימים אחרונים - הממשל הבריטי: פינני ומלחמה, מרכז זלמן שזר, ירושלים 2009, עמ' 80-81. עוד על מעורבות הבריטים ראו: יונה בנדמן, 'התערבות הצבא הבריטי בהתקפת האצ"ל על מנשיה', עיונים בתקומת ישראל, 2 (1992), עמ' 279-313.

130 לזר, כיבוש יפו, עמ' 122.

131 ארכיון צה"ל, 48/321-82, מופיע אצל Golan (above note 119), p. 1003.

132 בגין, המרד, עמ' 452.

133 'בגין רצה להפסיק להילחם, התנגדו, ידיעות אחרונות, 29.5.1988; לזר, כיבוש יפו, עמ' 169-170.

134 בגין, המרד, עמ' 452.

135 עדות עלים, 29.1.2001, אממ"ב.

136 בגין, המרד, עמ' 454.

Golan (above note 119), p. 1005 137

כפרים ערביים ממזרח ליפו. עד 1 במאי החליפו כוחות ההגנה את אנשי האצ"ל במנשיה, לפי תביעת הבריטים.¹³⁸ עד 13 במאי נכנעו ערביי יפו, והעיר נכבשה בידי ההגנה.¹³⁹ הפעולה לכיבוש שכונת מנשיה היתה מאז לפרק חשוב בהיסטוריוגרפיה הרואיזיוניסטית. מלכתחילה תקפו אנשי האצ"ל את יפו לפני יציאת הבריטים לא רק מפאת שיקולים צבאיים, אלא גם כדי להדגיש את יכולתם ואת תרומתם למלחמת העצמאות. בכך ביקש האצ"ל להאדיר את הרושם של המחותרת, שנוקקה להישגים במלחמה גם לקראת השתלבותה בצה"ל וגם לצורך העצמת מיתוס האצ"ל לקראת העלייה לשדה הפוליטי.¹⁴⁰ אמנם יפו לא נפלה בידי האצ"ל לאחר כיבוש מנשיה, כמו שקיוו, והפעולה נחלה הצלחה חלקית, אבל עצם ההסכם שחתם בגין עם ראשי ההגנה השלים את המלאכה מבחינת ההכרה במעמד של האצ"ל. על רקע זה תיאר בגין בדיעבד את הכפירה בסמכותו במהלך המבצע בהתפעלות וראה בכך ביטוי לעוז רוחם של לוחמי האצ"ל, ולא עדות לערעור סמכותו. 'למה הם מסרבים לסגת? כלום לא מגיעה להם מנוחה? כלום לא נלחמו בגבורה? מהו הכוח הדוחף אותם קדימה לקרב, לסכנת המוות?'. בחכמה פוליטית הסביר לאחר הקרבות ש'הגורל עשה עמי חסד, כשהפגיש אותי עם גאון צבאי כמו עמיחי'.¹⁴¹

פרשת אלטלנה: משבר ערב העלייה מהמחותרת

פרשת אלטלנה היא מן הידועות והמורכבות בתולדות היישוב והמדינה.¹⁴² יש לה גם הקשר פוליטי פנים-רואיזיוניסטי בהיותה חלק ממכלול המאבק על שאלת המשך דרכה של המחותרת: האם תהיה מפלגה פוליטית שתציית לחוקי המדינה או תנועה מהפכנית?¹⁴³ בחלק הזה אמשיך להתמקד, מן הסתם, בפן הפחות מוכר של הפרשה – האופן שבו השפיעו יחסי פאגלין-בגין על נסיבות התפתחותה של הפרשה. כן אבחן כיצד דפוס מנהיגותו של בגין, כמו שנסקר עד עתה, התפתח לכדי משבר בין פאגלין לבגין, שכמעט הוביל לסדק בנוסחת האחוריות המלאה תמורת נאמנות מלאה, שכן לאחר אירועי אלטלנה נמנע מפאגלין להמשיך לפעול בתנועת החרות, ובחלוף עשורים קרא תיגר על מנהיגותו של בגין בשם האירועים שהתרחשו במחותרת.

Ibid., p. 1006 138

139 בני מוריס, קורבנות, עם עובד, תל אביב 2003, עמ' 204.

140 Golan (above note 119), pp. 1006-1007

141 עדות כץ, 6.8.1993, א"מ.

142 על הפרשה נכתב רבות במרוצת השנים. בשנת 1978 פורסמו בה בעת שני ספרים מקיפים שהציגו את הפרשה מזוויות שונות: שלמה נקדימון, אלטלנה, ידיעות אחרונות-עידנים, תל אביב 1978 וברנר, אלטלנה – מחקר מדיני וצבאי. לתיאור עדכני וממצה של הפרשה ראו: אופירה גראויס-קובלסקי, 'מיתוס "אלטלנה" בתנועת החרות', חיבור לתואר מוסמך, אוניברסיטת חיפה, חיפה 2005.

143 ויץ, ממחותרת לוחמת למפלגה פוליטית, עמ' 54-60.

האנייה אלטלנה יצאה לחופי ישראל מנמל מרסי ב־12 ביוני 1948, לאחר שנכנסה לתוקפה הפסקת האש במלחמת העצמאות. לעדות בגין, נודע לו על הפלגתה מהאזנה לבי־בי־סי, ו'הידיעה החדרתני'.¹⁴⁴ הוא ביקש לשגר מברק למטה האצ"ל בפריז כדי למנוע מהאנייה להגיע לחופי הארץ במהלך ההפוגה, שאחד מכלליה אסר על כניסת נשק. אך המברק התקבל במטה רק בחלוף שלושה ימים, לאחר יציאתה של האנייה לדרכה.¹⁴⁵ כשנשלחה אלחוטנית האצ"ל לשגר עוד מסר בדבר הצורך לעצור, היא חשה כי תקלה טכנית משבשת את הקשר.¹⁴⁶ לימים רמז אליהו לנקין, שהיה אז נציג האצ"ל בפריז וממובילי האנייה, שאנשיה בחרו שלא להבין את המסר.¹⁴⁷ אלטלנה, על נשקה ומאות ניצולי השואה שעל סיפונה,¹⁴⁸ התקרבה למעשה אל חופי הארץ בניגוד לרצונו של בגין. בכך כפתה מפקדת האצ"ל בפריז את רצונה על בגין.¹⁴⁹ ואולם לבגין נכונה חזית אחרת: בכירי מפקדת האצ"ל בארץ, ובהם פאגלין, תבעו לפרוק אותה ללא אישור הממשלה. מולם הצליח בגין לכפות את דעתו ולנהל משא ומתן עם הממשלה.¹⁵⁰

ב־15 ביוני, טרם הגעתה לחופי הארץ, נפגש בגין עם נציגי משרד הביטחון, גלילי ולוי אשכול (אז שקולניק), וביקש הוראות: לעכב אותה בים או להשיטה לחוף.¹⁵¹ לאחר שדיווח על כך לבן־גוריון, הוא כתב ביומנו למחרת: '[...] אין להחזיר אותם, יש להעלותם לחוף לא ידוע'.¹⁵² ואמנם, גלילי עדכן את בגין ב־16 ביוני בשעה 10:00 שהממשלה תסייע בפריקתה.¹⁵³ נציגי הממשלה הורו להוביל את האנייה לחוף כפר ויתקין, שלא כהצעת האצ"ל להביאה לחופי תל אביב, שכן היא היתה חשופה מדי לעיני פקחי האו"ם, שהקפידו על ההפוגה.¹⁵⁴ כשדיווח בגין לחברי מטה האצ"ל על הסיכום עם נציגי הממשלה, התקומם פאגלין. הוא חשד שזו מלכודת, שכן כפר ויתקין שייך לאנשי ההתיישבות העובדת, ולכן תבע להיצמד לתכנית המקורית ולהפליג לחופי תל אביב.¹⁵⁵ ואולם, בשלב הזה כפה בגין את עמדתו, והורה להודיע לרב־החובל להתקרב לחוף כפר ויתקין.¹⁵⁶ למעשה, פרשת אלטלנה היתה מבחן למנהיגותו, שכן הוא נאלץ לתמרן בין מפקדת האצ"ל בגולה לבין מפקדת האצ"ל בארץ והממשלה. אין זה מקרה שגראוויס־קובלסקי מכנה אותו 'הגיבור

144 בגין, המרד, עמ' 212.

145 שם.

146 עדות צפורה קסל, אלחוטנית הארגון, 18.9.2000, אממ"ב.

147 לנקין, סיפורו של מפקד אלטלנה, עמ' 312-314.

841 נקדימון, אלטלנה, עמ' 130.

149 אופירה גראוויס־קובלסקי, 'פרשת אלטלנה - מבט אחר', כיוונים חדשים (יוני 2006), עמ' 195.

150 שם.

151 בגין, המרד, עמ' 212-213.

152 יומן בן־גוריון, 16.6.1948.

153 ברנר, אלטלנה - מחקר מדיני וצבאי, עמ' 107.

154 פנחס זוה, המשימה רכש, מערכות, תל אביב 1966, עמ' 210.

155 גולן ונקדימון, בגין, עמ' 187.

156 עדות עליס, 29.1.2001, אממ"ב.

הטרגי' של הפרשה.¹⁵⁷ לענייננו, עד שלב זה שוב ניכר שבגין עמד על הוראותיו כשנגעו הדברים לסוגיה פוליטית-מדינית – ההחלטה על ניהול משא ומתן עם הממשלה וקבלת הצעתה באשר למקום העגינה. אבל הליך הסתבכותה של הפרשה קשור לכניעתו לקו הרדיקלי של פאגלין בכל הנוגע לתנאי חלוקת הנשק.

בימים 16-17 ביוני דרש בגין שעשרים אחוזים מכלי הנשק שיחולקו יוקצו ליחידות האצ"ל בצה"ל ובירושלים. האצ"ל הוסיף לפעול בירושלים, שכן המדינה טרם החילה את ריבונותה שם, וגלילי אמנם הסכים להעברת חמישית מכלי הנשק לירושלים, אם כי לא ברור אם התכוון לכלל היחידות שפעלו בירושלים, ובהן ההגנה, או שהבין כי כוונת בגין היא לחלוקה לאצ"ל בלבד.¹⁵⁸ ייתכן שעל מחלוקת זו היה אפשר להתגבר, אלא שלאחר מכן, בלחצו של פאגלין, העלה בגין עוד תביעות: אחסון כלי הנשק במחסני האצ"ל עד לחלוקתם; הענקת סמכות לאצ"ל בנוגע לאופן חלוקתם לכלל יחידות צה"ל, לרבות קיום טקס שמודיע על תרומת האצ"ל להשגתם. יעקב מרידור, שהשתתף במגעים מטעם מפקדת האצ"ל, אמר לבגין שמדובר בוויכוחים מיותרים בענייני יוקרה. אך מתשובת בגין ניכר ששכנעו פאגלין להתחשב בצרכים וברצון של לוחמי האצ"ל בירושלים ושל אלה שכבר גויסו לצה"ל, שזקוקים לנשק שהביא האצ"ל. 'נכון, אבל הבחורים צודקים ואצ"ל ימלא הבטחתו להם', אמר בגין למרידור.¹⁵⁹

מדוע אימץ בגין את דרישות פאגלין לאחר שהתנגד לעמדתו בנוגע למקום פריקת האנייה? מדברים שאמר בתום הפרשה עולה כי ייתכן שההסבר נעוץ ברצונו לסכל התנגדות למנהיגותו ערב העלייה מהמחתרת לשדה הפוליטי. 'והנה בא נשק גואל זה [...] הכיצד לא נדאג שאנשינו יקבלוהו בראש ובראשונה? [...] הם שומעים בקולנו כי קולנו לגביהם – צו מצפונם, הד למשאת נפשם. אבל אם נבגוד בהם – הם ימרדו גם בנו'.¹⁶⁰ כלומר, בגין מביע חשש מפורש מכפירת אנשיו במנהיגותו, כל שכן בשלב המכריע שלפני העלייה מהמחתרת וההזדקקות לתמיכה במפלגה החדשה שהתעתד להקים.

בינתיים דווח לבן-גוריון על היעדר הסכמה בנוגע לחלוקת כלי הנשק, וכך הסתבכה עלילת הפרשה עד שהודיע גלילי כי בשל דרישות האצ"ל הוא חוזר בו מהצעתו לסייע בפריקת כלי הנשק.¹⁶¹ ב-20 ביוני, כשהחלו אנשי האצ"ל לפרוק את האנייה, לא ידעו שבישיבת הממשלה באותו היום נקבע שאם האצ"ל לא יעביר את הסמכות על פריקת האנייה לצה"ל, הכוחות רשאים לפעול בכוח.¹⁶² לקראת חצות טען פאגלין כי 'דין [יגאל] ודן אבן [מפקד אלכסנדרוני] חולשים על כל העסק',¹⁶³ כלומר צה"ל מתכוונת לפעולה.

157 גראוויס-קובלסקי (לעיל הערה 149), עמ' 198.

158 ברנר, אלטלנה – מחקר מדיני וצבאי, עמ' 108-109.

159 שם, עמ' 113.

160 המשקיף, 23.6.1948.

161 בגין, המרד, עמ' 244-245.

162 ברנר, אלטלנה – מחקר מדיני וצבאי, עמ' 131.

163 אביעזר גולן, ידיעות אחרונות, 22.9.1972.

ומכיוון שהעריך שלא יהיה אפשר לגבור על צה"ל, אך לא רצה להיכנע, ביקש לחזור אל האנייה ולהפליג עמה למקום אחר. פאגלין הורה לאחת הסירות שהובילה נשק שנפרק מהאנייה לשוב בחזרה, אך בגין נזף בו לאוזני כול במכשיר הקשר. פאגלין הסביר שעליהם לבחור בין כניעה לבין התמודדות אלימה. בגין השיב שלא זו השאלה, והבעיה היא סכנת התערבות פקחי האו"ם, ולכן יש למהר ולפרוק. לעדות פאגלין, צורת דיבורו של בגין כלפיו היתה מעליבה, והוא מעולם לא נתקל בה לפני כן. הוא ביקש לפטור אותו מניהול המבצע. לראשונה מאז הצטרפות פאגלין לאצ"ל, ואולי משום שבאופק כבר ראה את פירוקה המוחלט של המחתרת והתגלמותה כמפלגה פוליטית, החליט בגין להיפרע ממנו. במקום לשכנעו להתמיד בתפקידו מינה את מרידור לממונה על מבצע הפריקה.¹⁶⁴

אין זה המקום לדון בהשתלשלות האירועים ובשאלת האחריות להם, אך עובדה היא שב־21 ביוני החל קרב יריות בין אנשי האצ"ל לבין צה"ל על חוף ויתקין. לאחר מכן הפליגה האנייה לתל אביב, ושם הפגזו אותה ב־22 ביוני תותח של צה"ל עד לשקיעתה המפורסמת במצולות. ברבות השנים המיתוס הרוויזיוניסטי שהתפתח סביב הפרשה נסב סביב הכרעת בן־גוריון לפגוע באנייה בכוח לעומת דרישת בגין מאנשיו להבליג בשם האיסור על מלחמת אחים¹⁶⁵ (אף שהכוונה היא בעיקר למניעת תגובה של אנשי האצ"ל לאחר הפגזת האנייה, שכן במהלך האירועים בכפר ויתקין ירו אנשי האצ"ל וצה"ל זה על זה). לעומת זאת, חסידי בן־גוריון הדגישו את הממד הממלכתי בהחלטתו. זהו ויכוח ידוע, שנמשך עד שנות השבעים, ואין להקל בו ראש, מן הסתם.

בשנים האחרונות מתמקד המחקר בהקשר הפנים־רוויזיוניסטי של פרשת אלטלנה. ויץ וגראוויס־קובלסקי הטיילו את הזרקור בפרשה על היותה ביטוי למאבק בין אנשי האצ"ל בגולה, ובהם אנשי 'הוועד העברי' בעל הנטיות הכנעניות, לבין בגין, וזיהו בפרשה ניסיון למרוד במנהיגותו. ואולם, בהקשר של שאלת מנהיגותו של בגין טרם קיבלו יחסיו עם פאגלין את הממד המחקרי הראוי להם לצורך הבנת הפרשה. גראוויס־קובלסקי כתבה במחקרה שלא הרחיבה בעניין יחסיהם, אך גם לדעתה היו להם השפעות,¹⁶⁶ שכן ההסתבכות נבעה בשעה שניסה בגין לתמרן בין נכונותו לפרוק את האנייה בכפר ויתקין, לפי דרישת הממשלה, לבין אימוצו בהמשך את דרישות פאגלין באשר לחלוקת כלי הנשק, שלא כעמדת הממשלה. התוצאה הטרגית של האירועים היתה שעם תום הפרשה היא נתפסה בקרב חברי האצ"ל בעיקר כישלון של בגין בתור מנהיג.¹⁶⁷ בגין אף נמנע מלדון בפרשת אלטלנה עד 1959,¹⁶⁸ ורק ברבות השנים עיצבוה הרוויזיוניסטים גם כמיתוס מחודש, כמודל מופתי למניעת מלחמת אחים.

164 ברנר, אלטלנה – מחקר מדיני וצבאי, עמ' 138.

165 שמואל כץ, יום האש, קרני, תל אביב 1966, עמ' 418.

166 גראוויס־קובלסקי (לעיל הערה 149), עמ' 207.

167 עדות כץ, 6.8.1993, א"מ.

168 להרחבה ראו: גראוויס־קובלסקי, 'מיתוס "אלטלנה" בתנועת החרות'.

יחסי בגין-פאגלין: סוף דבר

בתום אירועי אלטלנה עצרה המשטרה הצבאית את פאגלין, אך הוא הצליח להימלט לצרפת, ורק בנובמבר שב לארץ בזהות בדויה. עם שובו התבשר שחלומו 'להיות מפקד של הצבא'¹⁶⁹ נגזו, שכן גיוסו לצה"ל נדחה חרף כישוריו הצבאיים. כמה חודשים לפני הבחירות, שנועדו לינואר 1949, הרכיב בגין את רשימת המועמדים של חרות. את פאגלין מיקם במקומות 12 או 13. שרגא עליס, סגנו של פאגלין בארגון, דרש מבגין הסבר לדחיקת פאגלין לשיפולי הרשימה. בגין הסביר שהשדה הפוליטי שונה מהפעילות המחתרית, וכישוריו של פאגלין כקצין מבצעים אינם בהכרח מועילים כאיש פוליטי. עליס לא השתכנע ודרש בשם פאגלין את המקום השני. לאחר שדחה בגין את הבקשה, פרש פאגלין לאחר שעלס דיווח לו שלא יקבל את המקום השני מהעיסוק הציבורי.¹⁷⁰ פרט לעלס אין עדויות לסיפור הזה, ומכיוון שבגין בחר את הרשימה עצמאית ולא הותיר באשר לה מסמך כתוב, אין אפשרות לאשש אותה. אך אין סיבה לפקפק בעדותו, שמסייעת להבין את היעדרותו של פאגלין מהרשימה שהרכיב בגין וגם את כעסו של פאגלין כלפי בגין ברבות השנים.

אף שהיה לתעשיין מצליח, נותר פאגלין מריר כלפי בגין, ובשנת 1966 חבר לשמואל תמיר, שהקים את 'המרכז החופשי', שהיה קריאת תיגר על מנהיגותו של בגין. בעקבות זאת חל נתק ממושך ביניהם.¹⁷¹ בשנת 1974 שב שמו לתודעה הציבורית, כשנגזרה עליו שנת מאסר על תנאי, משום שסייע לאנשי מאיר כהנא להבריח נשק לאירופה כדי לפגוע בפלסטינים בעקבות טבח הספורטאים באולימפיאדת מינכן ב-1972.¹⁷² לאחר המהפך בשנת 1977 הפתיע בגין במינוי פאגלין ליועץ ראש הממשלה לענייני טרור. נראה כי לא רק כישורי קצין המבצעים של האצ"ל תרמו למינוי, אלא גם חיבתו הנודעת של בגין לסגירת מעגלים היסטוריים, ואולי אף הכרת תודה לאיש שהנהיג רבים ממבצעי האצ"ל, אך הודר מגלגולה הפוליטי של המחותרת. פאגלין נאלץ להתמודד עם ביקורות בממסד הביטחוני, שִמחו על מינויו, ראו בו נטע זר וטענו שהשכלתו הצבאית נותרה מתאימה לשנות הארבעים.¹⁷³ את יכולותיו בתחום מניעת הטרור לא הספיק פאגלין להפגין. ב-28 בפברואר 1978, חודשים לאחר מינויו, נפטר לאחר שהיה מעורב בתאונת דרכים, שבה נהרגה גם אשתו ציפורה.

169 עברון, גידי והמערכה לפינוי הבריטים, עמ' 354.

170 עדות עליס, 29.1.2001, אממ"ב. 'כשבאו הבחירות הראשונות עמיחי בא אלי ואומר לי: "תראה חיים איך שדופקים אותי". זה בגין כנראה. עשו את הרשימה ושמו את עמיחי במקום ה-12 או ה-13. הוא נורא כעס. מבחינת הפעילות והכל - הוא היה הארגון. רצתי לבגין... "איך זה ייתכן דבר כזה? עמיחי שהיה כל כך אהוב עליך?" הוא נתן לי תשובה שפוליטיקה זה לא לחימה... אחרי משא ומתן הורידו אותו למקום 7... הוא אמר: "לא, אני רוצה להיות אחרי בגין". זה לא יצא לפועל.'

171 עדות עליס, 29.1.2001, אממ"ב.

172 'מאסר על תנאי לעמיחי פאגלין וראשי הליגה להגנה יהודית', דבר, 18.11.1974.

173 עדות יונה קלימוביץקי, מזכירתו של בגין כראש הממשלה, 24.7.1994, א"מ.

סיכום

שלא כמו במדינה מתוקנת, שבה קיימת או אמורה להתקיים הפרדה בין הדרג המדיני לדרג הצבאי, מפקדים במחתרות, שמעצם טבען הן גופים בלתי לגליים, אינם משתתפים בשדה הפוליטי-מדיני כחוק, ובמקרים רבים הם בעלי הסמכות האסטרטגית והמבצעית כאחד. גם באצ"ל הוגדר בגין 'מפקד', האחראי בזמן על הפעולות המבצעיות ועל התוויית המדיניות הכללית. טענתי במאמר זה היא שבגין היה ראש הזרוע הפוליטית של הארגון, ואילו פאגלין היה ראש הזרוע המבצעית. בזיכרונותיו נדרש בגין לדפוס פיקודו על האצ"ל, והעניק לכך נופך אידיילי. 'היו אמנם פקודות בארגון הצבאי הלאומי, אך מעולם לא היו בו החלטות יחיד. תמיד היה דיון. איש את חברו שכנע [...] הכרת האחריות, הבנה הדדית ואחוות אחים – אלה היו הגורמים המאפשרים לקיים שיטה זו'.¹⁷⁴ ואולם, מהאירועים שנסקרו במאמר עולה שבצומתי הכרעה לא מעטים התנגשו כוונותיהם של בגין ופאגלין, ומדובר היה במערכת יחסים מורכבת, שבה נאלץ בגין לעתים לקבל אחריות על פעולות שבוצעו שלא על דעתו או ללא אישורו, גם כשהן הסיטו את האצ"ל מכוונת מפקדו. במיטבו, השילוב של בגין כמנהיג מדיני ופאגלין כמנהיג צבאי היה חלק חשוב מסוד כוחו של הארגון. במרעו, דפוס זה חיבל בנתיב הפעולה של המחתרת, כמו שניכר בעת פרשת אלטלנה. הקונפליקטים ביניהם נפתרו בעזרת דגם שאפשר לכנותו אחריות מלאה תמורת נאמנות מלאה. כלומר, בגין קיבל בדיעבד אחריות על פעולות שהנהיג פאגלין גם ללא אישורו – ובתמורה לכך מבצעים שיצאו לפועל ללא אישורו לא התפתחו לכדי ערעור מוחלט על מנהיגותו.

אף שהמאמר עוסק בשנותיו של בגין בתור מנהיג האצ"ל, להערת סיום אפשר להציע לראות בדפוס המנהיגות של בגין באצ"ל גם המפתח לבחינה מעודכנת של הביוגרפיה הפוליטית של בגין בכללותה. לעדותו של ישראל אלדד, שותפו של בגין בשנות השלושים של המאה העשרים לזרם המקסימליסטי – שתבע מאבק אלים נגד בריטניה לצורך כיבוש השלטון לפני השגת רוב יהודי, שלא כעמדת ז'בוטינסקי¹⁷⁵ – עוד בימי בגין בתור נציב בית"ר בפולין התאפיין בהתוויית רעיונות כלליים, וכשנשאל על דרך הוצאתם לפועל, אמר 'זאת נשאר למומחים'.¹⁷⁶ גישה זו שונה לחלוטין לעומת דפוסי מנהיגותו של בן-גוריון, שנטה לרדת לפרטי פרטים בסוגיות שונות, והתערב גם בהחלטות מבצעיות במלחמת העצמאות.¹⁷⁷

למעשה כל חייו פעל בגין במקרים מכריעים כמנהיג שמתווה אידאולוגיה, אך נגרר בהחלטות המעשיות ליישומה. כך, למשל, אף שבגין הוביל את המחאות נגד הסכם השילומים, הִיזמה לכך היתה של המזכיר יעקב רובין ושל אריה בן אליעזר, שהיה ממלא

174 בגין, המרד, עמ' 100.

175 יהושע פורת, שלח ועט בידו – חייו של יונתן רטוש, זמורה-ביתן, תל אביב 1989, עמ' 100-112.

176 עדות ישראל אלדד, 8.12.1993, א"מ. גם שמואל כץ אפיין כך את בגין בעדותו לא"מ (לעיל הערה 110).

177 שפירא, בן-גוריון, דמותו של מנהיג, עמ' 130-144.

מקומו הזמני.¹⁷⁸ לאחר סדרת נאומיו של בגין נגד ההסכם היו בחרות שהדגישו שבגין לא הוביל תכנית פוליטית מגובשת נגד ההסכם, אלא מימש בנאומיו את התפקיד שהועידו לו רובין וכן אליעזר נגד ההסכם.¹⁷⁹ גם בהחלטתו לבחור בתפקיד שר בלתי תיק בממשלת גולדה מאיר לאחר הבחירות לכנסת השביעית – החלטה שעוררה תמיהה במפלגתו, שכן לבגין היו גם אפשרויות אחרות¹⁸⁰ – אפשר לראות כיצד ויתר על הפן הביצועי.

זאת ועוד: אף שבגין תמך בהקמת הליכוד ב-1973, את המהלך הובילו אריק שרון, עזר ויצמן ואחרים, ולמעשה יותר משהיה אמון על פרטי הקמת הליכוד, הוא העניק להקמה את ברכתו, תוך כדי ספקות וחששות.¹⁸¹ לפי מחקרם של אורי כהן ונסים ליאון, גם הזיהוי המפורסם של בגין עם הקהל המזרחי נקשר אמנם לרטוריקה המאמצת שלו, אולם בפועל יצחק שמיר הוא שפתח את מנגנוני המפלגה להשתלבות המזרחים בחרות.¹⁸² נטייתו להפקיד את הביצוע על מה שעוד בימיו בבית"ר כינה 'מומחים' ניכרה גם בנימוק שבו השתמש כדי להסביר את מינוי אריאל שרון לתפקיד שר הביטחון ב-1981 חרף הסתייגויות קודמות שהיו לו מהמהלך¹⁸³ – 'אתם מקבלים בעל מלאכה טוב ממני'.¹⁸⁴ כלומר, בגין נטה במקרים רבים להסתפק בהתוויית הרעיון הכללי ולהותיר את ביצועו לדרגים הכפופים לו, במובן זה הקמת גח"ל היתה היוצא מן הכלל, שכן בגין יזם, הוביל ושקד על המהלך בעצמו.¹⁸⁵

גם את הישגו המדיני הגדול, הסכם השלום עם מצרים, שנחתם במאוס 1979, אפשר לבחון בפרספקטיבה זו. בגין שאף להסכם, ולמן ראשית המגעים עם המצרים ניאות

178 מילר, 'הקבוצה הכנענית: אידיאולוגיה ופוליטיקה', עמ' 98; יחיעם ויץ, **הצעד הראשון לכס השלטון: תנועת החרות 1949-1955**, יד יצחק בן-צבי, ירושלים 2007.

179 שמואל תמיר, **בן הארץ הזאת: אוטוביוגרפיה**, א, זמורה ביתן, תל אביב 2002, עמ' 216.

180 עדות יוחנן בדר, 17.2.1993, א"מ; עדות שמואל כץ, 13.8.1993, א"מ; וכן עדות יוסף בורג, 8.5.1994, א"מ, שטען כי 'בגין ראה את תפקידו בממשלה בתור המנסח הסופי של כל מכתב או מסמך בעל משמעות פוליטית'.

181 לעדותו של יחיאל קדישאי, מזכירו של בגין, הוא חשש שהקמת הליכוד תפגע בדומיננטיות של חרות ובאידיאולוגיה המקורית, 'אך אין לנו ברירה אם אנחנו רוצים להיות אלטרנטיבה'. ראו: יחיאל קדישאי, 23.2.1993, א"מ. גם אריה נאור העיד שבאחת הנסיעות המשותפות שלו עם קדישאי ובגין 'דיברנו יחיאל ואני כאילו רק ביננו, עד כמה אי אפשר ללכת למהלך הזה ואי אפשר לסמוך על תמיר ואי אפשר להשלים עם מה שעושה אריק וכול וכול'. בשלב מסוים הוא [בגין] הסתובב אלינו ואמר "אתם חושבים שאני לא יכול להעלות את כל הנימוקים האלה? אבל יש עוד סיבות". הוא חשב אז שלמעשה לגח"ל אין ברירה ואם לא ילך למהלך הזה הוא יאבד באמת את ההזדמנות להפוך לאלטרנטיבה וגם עלול להגיע למצב של התפוררות פנימית. הלחץ של התקשורת [בעד האיחוד] היה משמעותי מאוד בתהליך קבלת ההחלטה הזאת'. ראו: עדות אריה נאור, 8.1.2001, אממ"ב.

182 אורי כהן ונסים ליאון, **מרכז תנועת חרות והמזרחים, 1977-1965**, משותפות אדנותית לשותפות תחרותית, המכון הישראלי לדמוקרטיה, ירושלים 2011, עמ' 111-163.

183 אריה נאור, **בגין בשלטון**, ידיעות אחרונות, תל אביב 1993, עמ' 263.

184 **מעריב**, 7.8.1981.

185 אמיר גולדשטיין, 'גח"ל בין משבר ללגיטימציה: גוש חרות-ליברלים 1965-1969', עבודת דוקטור, אוניברסיטת חיפה, חיפה 2005, עמ' 112-136.

עקרונית לנסיגה מסיני.¹⁸⁶ אך היעד שהציב לעצמו במהלך המשא ומתן ועד ימיה האחרונים של ועידת קמפ דייוויד, שנערכה בין 5 ל-17 בספטמבר 1978, היה למנוע את פירוק היישובים הישראליים.¹⁸⁷ את התפנית בעמדתו אפשר לנמק בשיקולים אסטרטגיים רחבים, וקל וחומר שמשא ומתן נועד מעצם טבעו להסתיים בפשרות.¹⁸⁸ ואולם אין להקל ראש גם בהשפעת מערכת יחסיו עם חברי המשלחת הישראלית, שבעיני בגין היו מומחים בתחומם – בעיקר נוגעים הדברים לשר החוץ משה דיין, שר הביטחון עזר ויצמן, מנכ"ל משרד הביטחון אברהם טמיר והיועץ המשפטי של המשלחת אהרן ברק, שנטו להסכים לפירוק היישובים – על סיכום המשא ומתן.¹⁸⁹ גם בזיכרונותיהם של בכירי הממשל האמריקני מוטל דגש באופן שהשפיעו בו דיין, ויצמן וברק על תוצאות המשא ומתן, עמדתו המקורית של בגין.¹⁹⁰

פרוטוקולים שהותרו לפרסום מטעם ארכיון המדינה באפריל 2014 מעניקים תמיכה לדברים שעולים מספרי הזיכרונות, ומעידים על הלחץ שהפעילו על בגין בכירי המשלחת הישראלית להיענות לדרישת המצרים.¹⁹¹ ואמנם, רק ב-16 בספטמבר, לאחר שבעצת טמיר טלפן אריאל שרון, שר החקלאות דאז, לבגין, והודיע שאפשר לוותר על היישובים ללא נזק ביטחוני, נעתר בגין לפיניו היישובים, והתנה זאת בהכרעת הכנסת.¹⁹² בהעברת ההכרעה לכנסת אפשר למצוא

186 כך עולה מהמפגש המקדים בין דיין לסגן ראש ממשלת מצרים חסן אלתהאמי. ראו: 'נקודות עיקריות מפגישת דיין עם תוהאמי ברבאט', 17.9.1977, א"מ, א-4313/4.

187 מוריס, קורבנות, עמ' 429; Zbigniew Brezinski, *Power and Principle: Memoirs of the*; National Security Adviser 1977-1981, Weidenfeld & Nicolson, London 1983, p. 263.

188 כך, למשל, לטענת מרטין אינדיק, שגריר ארצות הברית בישראל בשנים 1995-1997 ו-2000-2001, ועוזרו לענייני המזרח התיכון של הנשיא קלינטון ושרת החוץ מדליין אולברייט, נכונותו של בגין לפשרה נבעה מהחלטתו של קרטל להפריד בין הסוגיה המצרית לבין ההסכם הנלווה באשר לפלסטין. ראו: מרטין אינדיק, *שלוש אמריקני*, עם עובד, תל אביב 2009, עמ' 332.

189 על האופן שבו השפיעו חברי המשלחת על בגין ראו, למשל: אברהם טמיר, *חייל שוחר שלום*, ידיעות אחרונות, ירושלים 1988; עזר ויצמן, *הקרב על השלום, תצפית אישית*, ידיעות אחרונות, ירושלים, עמ' 169-171; משה דיין, *הלנצה תאכל חרב*, ידיעות אחרונות, ירושלים 1981, עמ' 132-149; איתן הבר, *אהוד יערי וזאב שיף, שנת היונה*, זמורה-ביתן, תל אביב 1980, עמ' 321, 340; מוריס, קורבנות, עמ' 418-443. ראו גם עדותו של מאיר רוזן, היועץ המשפטי של משרד החוץ, 28.8.2001, אמ"ב, ושל יחיאל קדישאי, 6.2.2001, שם.

190 Jimmy Carter, *Keeping Faith: Memoirs of a President*, University of Arkansas Press, Fayetteville 1995, p. 342, 378, 383; Brezinski, *Power and Principle*, p. 268; Cyrus Vance, *Hard Choices: Critical Years in America's Foreign Policy*, Simon and Schuster, New York 1983, pp. 197, 222. גם יצחק שמיר שהחליף את דיין בתפקיד שר החוץ לאחר שהתפטר באוקטובר 1979, העריך שיתכן שבגין הושפע מלחץ והפרגמטיות של היועצים... אישיותו ותגובות הגומלין עם זולתו וסביבתו'. ראו: יצחק שמיר, *בסיכומי של דבר*, עינים, ירושלים 1994, עמ' 133-134.

191 התייעצות המשלחת הישראלית (משתתפים: דיין, ויצמן, ברק, היועץ המשפטי של משרד החוץ, מאיר רוזן וטמיר), קמפ דייוויד, 12.9.1978, א"מ, חצ-6866/11.

192 פגישה בין הנשיא קרטל ומזכיר המדינה סירווס ואנס לבין בגין, דיין וברק; קמפ דייוויד, 16.9.1978, א"מ, א-4314/1.

את הממד הדמוקרטי ואמונתו בריבונות העם, שעיצבו את השקפת עולמו, אך גם עדות לכך שהובל לסיכום שלא היה שלם עמו, אף שהנהיג את המשלחת. דבריו של בגין בהתייעצות פנימית מבטאים זאת היטב: 'בדרך אליו [לנשיא], אמרתי למשה [דיין], אומר לו, "הצבעה חופשית, וגם אני אשתוק, ויחליט הפרלמנט". משה אמר – "לא סביר שרה"מ יחריש בעניין כזה". קבלתי עצתו ואמרתי, Free vote... בכל זאת אני עוד אחליט על כך'.¹⁹³

על רקע זה אפשר לסיים בתהייה אם המקור לאירוע מכריע בביוגרפיה של בגין, כישלוננו בתור ראש ממשלה במהלך מלחמת לבנון הראשונה, אינו טמון באותה גישה המותירה את האחריות הביצועית בידי המומחים. מן המפורסמות כי לפי מרבית העדויות באשר למלחמת לבנון הראשונה, הגם שבגין היה האחראי על האסטרטגיה הבסיסית של המלחמה ועל הרעיון היסודי שבה, היו מקרים שבהם שר הביטחון אריאל שרון התיר לעצמו לנקוט פעולות עצמאיות ללא אישור מראש הממשלה, שנאלץ להעניק להוראותיו תמיכה בדיעבד.¹⁹⁴ בשעה שרבים נוטים לברר פרשה זו, שטרם ניתנת לחשיפה מלאה עקב חיסיון מקורות ארכיוניים, באמצעות השאלה אם שרון שיקר לבגין או גרר אותו למהלכים שלא חפץ בהם, מהאמור עד כה אולי מוטב לבחון אותה גם כפרי הביאושם של דפוס המנהיגות הכללי של בגין, כמו שהשתקף במאמר הזה בדפוס יחסיו עם קצין המבצעים של האצ"ל בימי היישוב. כלומר, שרון התיר לעצמו חירות פעולה על פי האופן שבו הבין את המקום שמותיר בגין כראש הממשלה להכרעותיו של המומחה.

193 התייעצות המשלחת הישראלית לאחר שיחה עם קרט, 17.9.1978, א"מ, חצ-6913/7.

194 מובן שאין ביכולתי בהערה זו להוכיח כי בהיותו שר הביטחון הפעיל שרון את הצבא לעתים ללא אישורו של בגין, ואולם טענה מפורסמת זו עולה מעדויות רבות, והיא קיבלה חיזוק ניכר בדברים שאמר בנו של ראש הממשלה בני בגין בעת שנתן את עדותו במשפט הדיבה שניהל שרון נגד עיתון הארץ ועוזי בנוזמן, שהאשימו שהוליך שולל את בגין ואת הממשלה. ראו: תיק 818/93, בית המשפט המחוזי, תל אביב, 2.1.1996. עוד על דפוס היחסים הקלוקל בין בגין לשרון במהלך המלחמה ועל פעולות שעליהן הורה שרון ללא ידיעה מוקדמת של בגין ראו: אריה נאור, *ממשלה במלחמה – תפקוד ממשלת ישראל במלחמת לבנון*, ידיעות אחרונות, תל אביב 1986; זאב שיף ואהוד יערי, *מלחמת שולל*, שוקן, תל אביב 1984; מרדכי ציפורי, *בקר ישר*, ידיעות אחרונות, תל אביב 1997; עדויותיהם של עזריאל נבו, מזכירו הצבאי של בגין, 28.8.2000, אממ"ב, ושל יוסף בורג, 18.5.1992, א"מ.